SÄÄMI AARÂHŠODDÂDEMVUÁVÁM

Aanaar kieldâ 2009

Almostittee:
Sämmilij / sämikielâlâš sosiaalpalvâlusâi ovdedemohtâdâhhaahâ

Ruttâdem: Sosiaal- já tiervâsvuođâministeriö, kielâlâš já kulttuurlâš ucceeblovoi sosiaal- já tiervâsvuođâpalvâlusâi ovdedem tiäddusyergi hahâruttâdem, Aanaar kieldâ, Iänuduv kieldâ, Ucjuv kieldâ já Suáđigil kieldâ.

Suomâkielâst jurgâlâm
Aanaarsämikielân Ilmari Mattus
Nuorttâsämikielân Merja Fofanoff
Tavesämikielân Pentti Pieski

Koveh: Aune Kuuva párnáimainâsnukkemääđhist kuvvim Martti Rikkonen

Tuáijim Ukkomedia Oy Avveel
Teddilem Oy Sevenprint Ltd Ruávinjargâ

**SISKÁLDÂSLUVÂTTÂLLÂM
SIJÐO**

OVDÂSAAHÂ 4

1. SÄMMILIIH SUOMÂST 5

2. SÄÄMI AARÂHŠODDÂDEM ÁÁRVUH JÁ ULMEH 6

3. SÄMIKIELÂ AARÂHŠODDÂDMIST 7

3.1. Sämikielâ vuossâmužžân tâi nubben kielân 7

3.2. Sämikielâ kielâpiervâlkielân 8

3.3. Sämikielâ oppâm ohtsiih ulmeh 8

3.4. Argâpeeivi ovdâmeerhah kielâ oppâm oovdedmân 9

4. SÄÄMI KULTTUUR JÁ IDENTITEET 10

4.1. Säämi páárnášvuotâ já šoddâdem 10

4.2. Sämmilij kulttuuráárvui sirdem 10

4.2.1 Identiteet 11

4.2.2 Siärvuslâšvuotâ 12

4.2.3 Luánduohtâvuotâ 13

4.2.4 Ärbivuáváliih iälättâsah já áigápuátu 13

4.2.5 Suhâpeelij koskâsâš täsiárvu já olmoošvuotâ 15

4.2.6 Ráávhu já soovâdvuotâ 15
4.2.7 Maaŋgâkulttuurlâšvuotâ 15
4.3. Säämi muusik, tanssâ, mainâsärbivyehi, taaidâ já kirjálâšvuotâ 16

5. SOSIAALLÂŠVUOTÂ, SIERÂDEM, LIHÂDEM JÁ OPPÂM 17
5.1. Oppâm, sierâdem já lihâdem 17
5.2. Oovtâst toimâm já huolâttem 18
5.3. Piäiválâš tooimah, purâdem já šoddâmpiirâs 18

6. SÄÄMI AARÂHŠODDÂDEMVUÁVÁM, OLÁŠUTTEM, STIVRIM JÁ ÁRVUŠTÂLLÂM 19
6.1. Aarâhšoddâdemtooimâ vuávám 19
6.2. Aarâhšoddâdem olášuttem 20
6.3. Aarâhšoddâdem stivrim 20
6.4. Tooimâ árvuštâllâm 21
6.5. Torvâlâšvuođâvuávám 21
6.6. Sierânâs toorjâ aarâhšoddâdmist 22
6.7. Ovdâmáttááttâs 22

7. OVTÂSPARGO JÁ OVDÂSVÁSTÁDÂS 23
7.1. Šoddâdemkyeimivuotâ vanhimijguin já suvváin 23
7.2. Maaŋgâáámmátlâš ovtâspargo 23
7.3. Kuávlulâš já raajijd rastaldittee ovtâspargo 23

8. SÄÄMI AARÂHŠODDÂDEM OVDEDEM 24
8.1. Aarâhšoddâdem pargojuávhu finnimvuotâ, škovlim já mättim 25
8.2. Aarâhšoddâdempalvâlusâi maaŋgâhámásâšvuotâ 25

Käldeeh 26

Lahtos 1. Aarâhšoddâdem stivrejeijee sopâmušah já laavah 27

Lahtos 2. OA párnáá vuoigâdvuođâi sopâmuš uánihávt 28

Lahtos 3. Sämikielâlâš aarâhšoddâdemohtâduvah Suomâst 29

Lahtos 4. Säämi aarâhšoddâdemvuávám rähtimân uásálistám ulmuuh 30

OVDÂSAAHÂ

Sämikuávlu kieldâin Iänuduvâst, Anarist, Suáđigilist já Ucjuuvâst lii olášittum Sämitige iävtuttâsâst sämmilij/sämikielâlâš sosiaalpalvâlusâi ovdedemohtâdâhhaahâ ááigán 1.9.2007-31.12.2009. Haahâ lii lamaš uási Tave-Suomâ sosiaalsyergi ovdedemohjelm. Kieldah pieijii joton haavâ rähtimáin ovtâspargosopâmuš.

Sosiaal- já tiervâsvuođâministeriö lii ruttâdâm haavâ kielâlâš já kulttuurlâš ucceeblovvoid sosiaal- já tiervâsvuođâpalvâlusâi ovdedem -tiäduttâsyergist. Aanaar kieldâ sosiaal- já tiervâsvuođâlävdikodde lii västidâm haavâ haaldâšmist. Sämitigge, Tave-Suomâ sosiaalsyergi mättimkuávdáš já Sámisoster ry láá lamaš mieldi tooimâst.

Haahâ lii vuossâmuš sämikuávlu kieldâi já Sämitige oovtâst olášuttem haahâ, mast ovdeduvvojeh sosiaal- já tiervâsvuođâpalvâlusah kieldâi palvâlempyevtittâsohtâduvâin väldimáin vuotân äššigâšâi uásálâšvuođâ. Haavâ ohtân ovdedemulmen lii lamaš sämmilij peivitipšo ovdedem.

Säämi aarâhšoddâdem ovdedempargo vuolgij joton haavâst hämmejum sämitiimi äššitobdeejesânij tooimâst. Ovdedempargoost lii västidâm Aanaar kieldâ peivitipšo hovdâ. Säämi aarâhšoddâdemvuávám rähtimân vuáđudui ovdedempargojuávkku, mii čokkânij merikooskâi. Saavâjođetteijen tooimâi Ucjuv kieldâ säämi aarâhšoddâdem stivrejeijee. Aarâhšoddâdempargojuávhu ovdâsteijeeh puohâin kielâjuávhuin já sämikuávlu kieldâin uásálistii ovdedempargojuávhu tooimân.

Aarâhšoddâdem ovdedemtoimâ pieijui joton vistig karttiimáin sämikuávlu aarâhšoddâdemohtâduvâi tile já sahhiittâlmáin pargeid. Iänuduv, Aanaar já Ucjuv kieldâin uárnejii vanhimijehidijd, main savâstellii säämi aarâhšoddâdem siskáldâslâš oovdedmist já sämmilâšvuođâ vuotânväldimist aarâhšoddâdemvuávâámist. Sämikuávlu aarâhšoddâdempargeeh uásálistii haavâ ääigi uárnájun viiđâ ovdedem- já škovlimpiäiván. Sämikuávlun lii šoddâm haavâ ääigi säämi aarâhšoddâdem pargei ovtâspargoviärmádâh, mii lii nanodâm pargei mättim já sämikulttuur vuotânväldim pargoost sehe ovdedâm kieldâi já sämitige koskâsâš ovtâspargo.

Ovdedemhaavâst lii rahtum vuossâmuš sämikuávlu ohtsâš säämi aarâhšoddâdemvuávám ovtâspargoost, pargeiguin, vanhimijguin já jieškote-uv äššitobdeiguin. Iävtuttuvvoo, et arâhšoddâdemvuávám váldoo kiävtun sämikuávlu kieldâin já eres kuávluin Suomâst. Säämi aarâhšoddâdemvuávám tievâsmit väldikodálâš stivrim.

Säämi aarâhšoddâdemvuávám uáivilin lii stivrið säämi aarâhšoddâdem kvaliteet já siskáldâslâš olášuttem sehe ovdedið palvâlusâi oovtkiärdánis olášuttem.

Säämi aarâhšoddâdemvuávám rähtimproosees lii lamaš uási viijđes sämikuávlu ohtsâš ovdedempargo. Vuávám lii tárbu ain-uv ovdedið aldeláá keevâtlâšvuođâ ovtâspargoost sämikuávlu pargeiguin, vanhimijguin já jieškote-uv ovtâspargopelijguin. Ovdedempargo toimâmmalli já pargoh láá lamaš pargeid mávsulâš proosees. Uásálisteeh láá lamaš uáli pyereest čonâsâm ohtsii tooimân. Palvâlusâi orniistâllâm ohtâvuođâst ohtsâš ulmen lii juátkið kieldâraajijd rastaldittee ovtâspargo.

1. SÄMMILIIH SUOMÂST

Sämmiliih láá euroop union áinoo algâaalmug, mast lii jieijâs historjá, kielâ, kulttuur, eellimvyehi já identiteet. Sämmiliih láá asâttâm Skandinavia já Suomâ taveuási sehe Kuáláduvnjaargâ sisoosijd jo ovdil táálái riijkâi já riijkârajij hámášume. Taat kuávlu kočoduvvoo säämi enâmin. Sämmiliih láá neelji riijkâst rekinistemvuovij mield 60 000–100 000 olmožid. Suomâst sämmiliih äässih Sämitige ive 2007 lovottuvâi mield 9350 olmožid, main 38,3% äässih sämikuávlust (3577). Sämikuávlu uáivild Iänuduv, Aanaar já Ucjuv kieldâi kuávluid sehe Säämi palgâs kuávlu Suáđigil kieldâst. Loopah sämmiliih äässih sämikuávlu ulguubeln eres kuávluin Suomâst (5129) já olgoenâmijn (644).

Suomâst sárnuh kulmâ sierânâs sämikielâ; aanaarsämikielâ, nuorttâsämikielâ já tavesämikielâ. Áárvu mield masa peeli sämmilijn sárnuh sämikielâ. Tavesämikielâ kevttih 70–80 % sehe aanaarsämikielâ já nuorttâsämikielâ kuábbáá-uv vuálá 15 % sämikielâlâš sämmilijn. Ive 2007 lovottuvâi mield jo paijeej 70 % vuálá 10-ihásijn sämmilâšpárnáin äässih sämikuávlu ulguubeln.

Sämmilij puátteevuođâ vision lii, et sämmilijn algâaalmugin lii ellee sämikielâ já noonâ siärvuslâšvuotâ, moh toollâv, nanodává já ovdedává sämikulttuur já kulttuurân kullee iäláttâsâi siäilum já ovdedem sehe sämmilij eellimvyevi, ärbivuáválâš tiettim já ärbivuáválij tááiđui sirdâšume uđđâ suhâpuolváid. Sämmilijn lii tiervâs jieštobdo já noonâ oohtânkulluuvâšvuođâ tobdo[1].

Aanaarsämmiliih

Aanaarsämmiliih äässih oovtâ staatâ já oovtâ kieldâ siste. Aanaarsämmilij ärbivuáválâš aassâmkuávlu lii Aanaarjäävri piirâs. Ärbivuáválâš aanaarsämmilâš eellimhäämi vuáđudui táválávt luánduekonomâlâš tálutuálun, mast áigápuátu šoodâi kyelipiivdost, puásuituálust, šiiveettuálust, eennâmtuálust já meccipiivdost[2].

Aanaarsämmiliih láá vuáhádum pyereest tááláá ohtsâškoodán. Sämmilâš eellimvyehi já áárvuh iä lah lappum, pic tain puáhtá vyettiđ meerhâid tááláá ääigi-uv. Ärbivuáválijn iäláttâsâin, tegu kyelipiivdost já puásuituálust finnejeh maaŋgah vala áigápuáđus.

Aanaarsämikielâ lii lamaš ovttuu ucceeblohosajattuvâst: ton sárnoimeeri lâš lamaš alemustáá suullân tuhháát sárnod[3]. Ive 1997 Anarâškielâ servi vuáđudij kielâpiervâl, ko nuorâmus kielâsárnoo lâi talle nubálovihásâš. Kielâpiervâl áánsust kielâ lappum lii orostâm já álgám iäláskiđ. Aanaarsämikielâ sárnoi meeri lii Sämitige lovottuv mield suullân 300.

Nuorttâsämmiliih

Nuorttâsämmiliih láá Kuáláduvnjaargâ algâaalmug, kiäh láá nube maailmsuáđi keežild monâttâm ärbivuáválijd suhâkuávluidis Piäcámist. Nuorttâsämmiliih láá oskolduvâs peeleest ortodooksah[4]. Nuorttâkuávlu jiešvuođah láá uáinimist el. nuorttâsämmilij kárvudâtmist, juhle- já utkeärbivyevist sehe purrâmâšärbivyevist. Teháliih siärvuslâšvuođâ lasetteijee tahheeh nuorttâsämmilijn láá el. tejâkulttuur, ärbivuáváliih sierah, nuorttâlâškatriltanssâ, kässeekeđgihervim, veddipargoh já ráánu kođđeem.

---

[1] Sämitigge 2006:4.
[2] Morottaja
[3] Olthuis 2003:568.
[4] Jefremoff

Iänääš áigápuáđus nuorttâsämmiliih finnejii pivdotuálust. Puásuituálu heiviittui kyeli- já meccipiivdon. Tääláá ääigi ärbivuáválijn iälättâsâin merhâšittee áigápuátu aainâs-uv Čevetjäävri kuávlust lii puásuituálu.

Nuorttâsämmiliih láá oovtâst ihečuođij ääigi meridâm jieijâs aašijn sijdâčuákkimist (sijddsååbbar). Toovláš äššitipšomvyehi tuáimá tääláá ääigi-uv; nuorttâlâšâi aašijd tipšov nuorttâlâšâi ovdâolmooš já nuorttâlâšrääđi. Nuorttâlâšâi já nuorttâlâškuávlu eellimtile, áigápuátumáhđulâšvuođâi já kulttuur tolâmân já oovdedmân lii vyeimist nuorttâlâšlaahâ, mast asâttuvvoo lovnâ- já toorjâvuovijn eres lasseen pyelipivdo já puásuituálu sehe nuorttâlâškuávlu palvâlusâi oovdedmân.

Árvušteleh, et nuorttâsämmiliih láá tääláá ääigi Suomâst suullân 700 olmožid. Nuorttâsämmiliih äässih Aanaar kieldâ nuorttâoosijn, Aanaarjäävri maadâ-, maadânuorttâ- já tavenuorttâčievâst, nk. nuorttâlâškuávlust. Suullân kuálmádâs sist äässih sämikuávlu ulguubeln. Nuorttâsämikielâ sárnooh láá paijeel 350. Nuorttâsämikielâ iäläskitmân láá olášittám uánihisáigásijd kielâiäläskittemtooimâid ive 1993 rääjist. Nuorttâsämikielâ lii Suomâst sarnum sämikielâin uhkevuálásumos. Ive 2008 lii algâttum Avelist kielâpiervâltoimâ kielâ iäläskitmân.

2. SÄÄMI AARÂHŠODDÂDEM ÁÁRVUH JÁ ULMEH

Aarâhšoddâdmist vuolgâsaijeen lii párnáá hiäđu já vuoigâdvuođâi turvim. Aarâhšoddâdmist lii stuorrâ merhâšume meiddei párnáá pyereestvaijeem já tiervâsvuođâ ovdedeijen. Taam vuávâámist aarâhšoddâdem iberduvvoo aarâhšoddâdem väldikodâlâš linjiimij mield siskáldâslâš termân. Aarâhšoddâdem miärušteleh párnáá jieškote-uv eellimpirrâsist tábáhtuvven šoddâdâslâš vuáruváikuttâssân, mon vuosâsajasâš ulmen lii ovdediđ párnáá olesváldálâš pyereestvaijeem[5].

Sääami aarâhšoddâdmist lii merhâšittee rooli nuuvt párnái sämikielâ já sääami identiteet naanoodmist, ko meiddei sämmilij siäilumist jieijâs aalmugjuávkkun. Sämikielâ máttááttem- já iäläskittemovdâsvástádâs kalga jyehiđ pääihi, aarâhšoddâdempalvâlusâi já vuáđumáttááttâs kooskâ.

Sääami párnáást lii vuoigâdvuotâ uážžuđ torjuu aarâhšoddâdempalvâlusâin vâi sust šodâččij jieijâs kulttuur jeessân já sun opâččij sämmilij tiäđuid, tääiđuid, vuovijd já áárvuid. Sämmilâš aarâhšoddâdemtoimâ vuáđuduvá sämmilâš árvoid, moh láá eromâšávt kielâ, suuhâ, siärvádâh, noonâ identiteet, luándu, ärbivuáváliih iälättâsah, suhâpeelij koskâsâš täsiárvu já olmoošvuotâ, maaŋgâkulttuurlâšvuotâ, ráávhu já soovâdvuotâ.

Sääami aarâhšoddâdem ulmen lii olmooš, kote lii jiečânâs, ovdâsvástádâslâš, sosiaallâš, luándus já tääiđus peeleest maaŋgâpiälásâš já kiäst lii jieijâs táátuvyeimi já árvuštâllâmnahcâ já kote piergee uđđâáigásâš ohtsâškoddeest.

[5] Stakes 2005:13.

3. SÄMIKIELÂ AARÂHŠODDÂDMIST

Kielâ lii ulmuu jurdâččem já vuáruvaikuttâs vuáđu. Kielâ vievâst šadda olmooš tiäđulâžžân alnestis, hämmee jieijâs ibárdâs já savâstâl pirrâsáin. Tain vuovvijn kielâ huksee mii ohtsii maailm já kulttuur. Sämmiliih láá aassâmkuávlustis lamaš luándulávt vuáruvaikuttâsâst jieškote-uv kielâiguin já kulttuurijguin já taan keežild sij láá távjá maaŋgâkielâliih já aneh áárvust šiev kielâtááiđu.

Sämikielâ uáivild puoh Suomâst sarnum samikielâid, tave-, aanaar- já nuorttâsämikielâ. Suomâ sämikielah kuleh aalmugijkoskâsâš luokittâllâm (UNESCO Red Book) mield uhkevuálásâš kieláid. Suomâst sarnum aanaar- já nuorttâsämikielâ kuleh tuođâlávt uhkevuálásâš kieláid. Sämikielâ lii valdum ive 2002 EU komissio tuođâlávt uhkevuálásâš kielâi ohjelmân. Sämikielâi váldu-uhke lii tom pirâstittee eenâblohokielâ já kulttuur.

Sämikielâi siäilum váátá, et ohtsâškodde lááčá kielâi siäilumân já ovdánmân kelijdeijee iävtuid. Taat váátá puohâi sämikielâi pehti positiivlâš sierânâstooimâid. Kielâi siäilum váátá meiddei ton siärváduv jesânij tiäđulâšvuođâ koccám, mii uáinoo perruu kielâ valjiimist. Algâaalmug kielâi kevttimmáhđulâšvuođâi nanodem puohâin eellim suorgijn lii tehálâš kielâ siäilumân já ovdánmân. Sämikielâlâš peivitipšo tâi kielâpiervâl puáhtá leđe párnáá áinoo sämikielâlâš piirâs.

Sämikielâlâš peivitiipšon puáttee párnái sämikielâ haldâšem puáhtá leđe uáli-uv maaŋgâ tääsist. Tavesämikielâlâš peivitipšoost kielâtááiđus peeleest sierâlágán kielâtääsi párnááh sajaduveh siämmáá juávkun. Eromâš hástusin lii-uv tot, maht aarâhšoddâdmist váldojeh vuotân párnáá kielâlâš táárbuh maaŋgâmuđusâš páárnášjuávhust, mast láá sierâlágán uáppeeh já kiäi kielâtááiđu tääsi já torjuu táárbuh muttuusteleh ennuv. Jis kielâ oppâm tuárjumân ij kiddejuu tuárvi huámášume, puáhtá tile jođettiđ sämikielâlâš párnáá kielâ molsomân suomâkielân. Puohâin aarâhšoddâdempalvâlusâin kalga visámittiđ párnáá oovtviärdásâš vuoigâdvuođâ jieijâs kielân já kulttuurân.

3.1. Sämikielâ vuossâmužžân tâi nubben kielân

Ucceeblohosajattuv párnáid lii tehálâš jieijâs eenikielâ oppâm lasseen ton siäilum. Eenikielâ lii ulmui čoonâs jieijâs kulttuurân, identiteettân já suuhân. Tast lii merhâšume meiddei tiäđu, jurdâččem já kreatiivlâšvuođâ kielân. Kielâ lii tehálâš puohâin aarâhšoddâdemtooimân. Tot lii vuáruvaikuttâs riäidu já čoovdâ puoh oppâmân.

Suomâst láá sämmilâšperruuh, main párnáá vuosâkielân lii sämikielâ, mii lii siämmást meiddei kuohtui vaanhimij eenikielâ já perruu päikkikielâ. Páárnáš uáppá suomâkielâ maŋeláá táválávt škoovlân monâdijn. Aarâhšoddâdmist puáhtá páárnáš ovdediđ já nanodiđ sämikielâ maaŋgâpiälásâš kielâkevttimtilálâšvuođâi pehti.

Iänääš sämmilâšpárnááh šaddeh kyevti kielâ já kulttuur perruin. Sij uáppih kyehti- tâi joba kulmâ-uv kielâ šoddâmis maŋa. Sämikielâlâš aarâhšoddâdmist kuávdášlâš rooli lii párnáá simultaansâš[6] maaŋgâkielâlâšvuođâ já kielâlâš identiteet tuárjumist nuuvt, et páárnáš olá škoovlân monâdijn šiev kielâtááiđu vâi puáhtá uásálistiđ sämikielâlâš máttááttâsân.

3.2. Sämikielâ kielâpiervâlkielân

[6] siämmáá-áigásâš

Kielâpiervâl lii vuálá škovlâahasijd kielâucceeblovo tâi algâaalmug párnáid uáivildum peivitipšosaje, mast lii viggâmuš sirdeđ uhkevuálásâš kielâ párnáid sárnumáin sijjâm tom ubâ ääigi aalgâ rääjist, veikkâ sij iä iberdiččiigin kielâ kielâpiervâlân puáđidijn. Kielâpiervâlist kevttih kielâlávgumvuáháduv. Lii čielgâm, et kielâpiervâltoimâ lii šiev vyehi uhkevuálásâš kielâi iäläskittemviggâmušâin.[7]

Kielâpiervâlpargeeh sárnuh tuše sämikielâ, iäge sij jurgâl sárnumijdis suomâkielân ubâ aalgâstkin, ko párnááh iä vala ibbeerd sii. Pargeeh tuárjuh kielâ oppâm aicâlmistmáin sárnumis lihâstuvâiguin, saanij tiäduttâsâiguin, kuvijguin, tiŋgâiguin, lauvluiguin já lihâstâsâiguin. Meid pargeeh sárnuh koskânis tuše kielâpiervâlkielâ.

Ko passiivlâš kielâtáái đu ovdán, ruokâsmuvá páárnáš kuuloold aktiivlâš kielâ kevttimân. Pargeeh tipteh párnáá oppâđ kielâ aaibâs ráávhust. Párnái koskâsâš kielân lii távjá suomâkielâ. Hástusin liiuv finniđ párnáid sárnuđ meid koskânis sämikielân.

3.3. Sämikielâ oppâm ohtsiih ulmeh

Piäiválâš tooimâi ohtâvuođâst kielâ tuáimá riäidun, ij jiešárvun. Aarâhšoddâdmist párnáá kielâ ovdánem ovdeduvvoo jieškote-uvlágán tooimâi pehti. Aarâhšoddâdmist páárnáš

- naanood jieijâs sämmilâš identiteet já kulttuur
- oovded maaŋgâpiälásij kielâkevttimmáhđulâšvuođâi vievâst jieijâs kielâ piäiválâš tooimâin; páárnáš savâstâl, koijâdâl já muštâl jieijâs jurduin, tobdoin, tuoivuin
- uážžu vijđáht tiäđu já hárjánâm jieijâs kielâst, kulttuurärbivyevist já historjást sehe tobdá ton mávsulâžžân
- ruokâsmuvá kevttiđ já ovdediđ aktiivlávt kielâ
- oovded jieijâs kielâlâš tiäđulâšvuođâ

Párnáá kielâoppâm tááhust lii tehálâš, et peerâ, suuhâ já siärvádâh láá mietimielâliih kielâ oppâmân já tuárjuh tom aktiivlávt.

Párnáá sämikielâ nanodem riäiduh:

- mainâseh, muštâlusah, párnáimainâseh, kukkâseh, iärvádâsah, tiivtah
- roolisierâdmeh, nukketeatter, čaittâlem
- muusik, juáiguseh, leu´ddeh, livđeh, lavluuh
- radio, videoh, loostah, kirjeh, speelah, televisio
- vaanhimijguin, huolhijguin já siärváduvváin ärbivuáválâš ihejurâmân kullee maaŋgâpiälásiih kielâkevttimtilálâšvuođah: pargoh, tuoijum, luándust jotteem, lávustâllâm, määđhih, kuáhtáámeh, kolliistâlmeh já tábáhtusah
- čaallum sämikielâ oinum ohtâduv fyysilâš pirrâsist (almottâsah, plakateh, kovetaavluh, koolbah jna.)
- kolliistâlmeh kirjeráájust já museost
- vuáruvaikuttâs jieškote-uv ahasij sämipárnáiguin
- ovtâspargo eres aarâhšoddâdemohtâduvâiguin, kielrâstenijguin já -ejijguin, säämi mediain, servikuddijn já servijguin
- vaanhimáid uáivildum savâstâllâm- já škovlimtilálâšvuođah

3.4 Argâpeeivi ovdâmeerhah kielâ oppâm oovdedmân

[7] Pasanen 2003:33.

Mietimielâlâš já torvolâš tile sehe rävisulmuu já párnáá koskâsâš luáttámuš já täsiárvu ruokâsmiteh párnáá aktiivlâš kielâkevttimân. Párnáá kielâlâš tiäđulâšvuođâ ovdánmân kalgeh leđe sust ennuv maaŋgâpiälásiih kielâkevttimmáhđulâšvuođah puohâi tooimâi ohtâvuođâst. Párnáá kielâlâš tiäđulâš-vuotâ ovdán kieláin sierâddijn, kuhâdijn, lávludijn já uápásmuumáin kielâ sierâlágán haamijd. Kielâlâš tiäđulâšvuotâ lááčá vuáđu luuhâm- já čäällimtááiđun.

Rävisolmooš puáhtá távjá huámmášhánnáá sárnuđ páárnážân movdijdithánnáá suu mahten kyevtkoskâsân savâstâlmân. Lii tehálâš savâstâlmist adeliđ ääigi párnáá jieijâs jurduid já muštâlussáid. Rävisolmooš kalga tiäđulávt kiddiđ huámášume jieijâs kielâkevttimân, vâi tot ličij nuuvt maaŋgâpiälásâš ko máhđulâš. Párnáiguin puáhtá piäiválávt hárjuttâllâđ kielâ oovtâst el. lavlui, laavlâsierâdemij já kukkâsij vievâst.

Párnái kielâkevttimtilálâšvuođâi maaŋgâpiälásâžžân tohâmân puáhtá párnáid jyehiđ ucebáid juávhoid ovdâmerkkân ave mield. Távjá toh párnááh, kiäin sämikielâ ij lah vala meendu nanos, sárnuh koskânis mielâstis suomâkielâ. Juávhui hammim ohtâvuođâst taah párnááh juáhhojeh sierânâs juávhoid sämikielâ kevttim naanoodmân. Ucebijn juávhuin lii eenâb äigi kieđâvuššâđ párnáá jieijâs vuáttámušâid, tobdoid tâi tuše peri savâstâllâđ. Kielâ máttááttellee párnáiguin tobdoi uáinusân pyehtimist kevttih pargeeh iššeen kuuvijd, lihâstuvâid, jienâid, sevimijd já muštâleh siämmást magareh tuáváduvah toid kuleh. Ärgis páárnáš taarbâš eenâb ääigi já torjuu sárnumist. Tane lii tehálâš, et puoh savâstâllâmtilálâšvuođah suin kiävttojeh aktiivlávt ävkkin. Täsiviärdásii já torvolii kontakt läčimân puáhtá pargee asâttiđ jieijâs fyysilávt párnái táásán lättei. Párnááh väldih älkkeebeht kontakt já rävisolmooš puáhtá pyerebeht kuldâliđ já savâstâllâđ siiguin. Rävisolmooš stivree aktiivlávt párnái sierâdemtilálâšvuođâid já siämmást tuárju sii sämikielâ kevttim. Pargeeh sárnuh uccâ párnáid ennuv jieškote-uvlágán tipšotilálâšvuođâin (el. lippâr lonottem, posâdâttâm já kárvudâttâm ohtâvuođâst) já siämmást nomâtteh jieškote-uv ruummâšoosijd já káárvuid.

Keevâtlâš ovdâmeerhah kielâlâš tiäđulâšvuođâ oovdedmân[8]:
Kielâ jienâdâhrááhtus:
Kukkâsij já laavlâsierâdmij iššijn páárnáš uápásmuvá sämikielâ jienâduvváid já njuolgâdussáid, maht jieškote-uv jienâduvâid puáhtá ovtâstittiđ. Kukkâsijguin, main láá jieškote-uvlágáneh sänipaarah (sänipaarah, moh iäráneh nubijnis oovtâ jienâduv vuáđuld) puáhtá adeliđ páárnážân oonâid tast maht jienâduvâid kalga kevttiđ saanij sierriistâlmân. Tágáreh kukkâseh láá el. tavesämikielâst:

- *Hutkás Heaikkaš, Gussa Guossa-Gessa[9], Čieža čáppa čáhppes cizáža, Čáhči* [10]

Saanij šoddâm:
Párnáá tiäđulâšvuođâ saanij haamijn já saanij šoddâmist puáhtá ovdediđ sierâlágán hárjuttâsâiguin;

- kuálussänihárjuttâsah, ovdâmerkkân tavesämikielâst; *guollemuorra – muorraguolli*
- luándujienâid sulâstittee sänihárjuttâsah. Ovdâmerkkân tavesämikielâst; *Dappasii gappasii duike*[11] *Eallu-laavlâ*[12]

Kielâ ceelhârááhtus:
Párnáá tiäđulâšvuođâ tast maht säänih lohtâseh nubbijdsis celkkun puáhtá ovdediđ jieškote-uvlágán kukkâsijguin. Ovdâmerkkân tavesämikielâst; *Lei oktii áhkku* (äigihäämih)*, Beahká viessu* (relatiivceelhâ)[13], *Meahcci eallit* (veerbâi persovnhäämih), *Okta guolli vuodjá* (veerbâi sujâttem)[14]

[8] Aikio 2000:179-190.
[9] Sátnestullamat –kirje
[10,13] Suga suga su –kirje
[11,12] Cuonjáeatni hoahkamat –kirje
[12] Ánde já Risten jagi fárus –kirje

4. Säämi kulttuur já identiteet

4.1. Säämi páárnášvuotâ já šoddâdem

Ärbivuáválávt sämiperrui vaanhimáid já párnáid šoodâi kieres koskâvuotâ ohtsijd piäiválâš pargoid porgâdijn. Vanhimeh stivrejii párnáid siämmást, ko sist lijjii jieijâs pargoh. Sierâdmáin páárnáš oopâi sosiaallâš tääiđuid, porgâđ pargo, kevttiđ luándu riggoduvâid já piergiittâllâđ korrâ luándust. Säämi šoddâdmist tiäduttui sosiaallâš aiccâmnahcâ, eres ulmui vuotânväldim sehe pargo já sierâdem pehti oppâm. Säämi šoddâdem kuvvij eromâšávt epinjuálgu šoddâdem. Párnääh oppii huámmášhánnáá väldiđ ovdâsvástádâs porgâmijnis já oromijnis oovtâst perruin já pirrâsáin.

Säämi šoddâdemärbivyevist láá vala spejâlistmeh onnáá peeivi šoddâdmist. Páárnáš šoddâduvvoo anneeđ áárvust puoh ulmuid. Ulmui lasseen kalga kunnijâttiđ meiddei luándu. Párnääh iä njuolgist rävvejuu pic sijjân muštâluvvojeh tábáhtusah já mainâseh, maid eres ulmuid lii tábáhtum. Ulmuu šoddâm já ovdánem ulmen lii maaŋgâpiälásâš persovnlâšvuotâ já vijđes mättim. Tai jiešvuođâi oovdedmân viggoo šoddâdemtooimâiguin ovdediđ párnáá aicâdem- já jiešárvuštâllâmnaavcâ, vâi sun piergiiččij uđđâ já fakkist puáttee tilálâšvuođâin. Noonâ jieštobdo, čielgâ uáinu alnestis já noonâ identiteet išedeh párnáá toimâđ jieijâs iävtui já tääiđui mield sehe olssis luándulâš vuovvijn. Šiev täiđimmnahcâ meeccist, savâstâlmijn já juurdâšmist láá velttidmettumeh šiev eellimhaldâšem täähust[15].

Säämi šoddâdmist šiev aicâdem- já árvuštâllâmnaavcâ lasseen láá áárvust noonâ jieštobdo já identiteet, vijđes mättim, vuáhádume, sosiaallâšvuotâ já kuáhtulâšvuotâ[16]. Olesváldálâš ulmen lii ovdediđ párnáá jiečânâs piergim elimist ohtuunis já iärásijguin. Jiečânâs cevzim váátá keevâtlâš tääiđui haldâšem lasseen psyykkilâš kiärgusvuođâ já osko toos, et vaja, máttá já kávná čuávdusijd vädisvuođáid já luáttá toos, et puoh aašijd puáhtá oppâđ[17].

Ärbivuáválávt säämi siärvusist lii suuvâst já siärvusist párnáá šoddâdemvuoigâdvuotâ já – ovdâsvástádâs.

4.2. Sämmilij kulttuuráárvui sirdem

Sämmiliih ovtâsteh kulttuurlâš áárvuid tegu kielâ, identiteet, luándu já suuvâ. Säämi kulttuurân kuleh meiddei ärbivuáváliih iäláttâsah tegu puásuituálu, kyelipivdo, meccipivdo, nuurrâm já tyejeh. Kulttuur lii meiddei säämi eellimvyehi.

Sämmilij eellimvyehi, kulttuur já ärbivuáváliih iäláttâsah láá aaigij mield nubástum. Ärbivuáválij tiäđui já tääiđui oppâm ij innig sirdâšuu perrust luándulávt párnáid. Säämi kulttuur siäilum váátá tálláá ääigi-uv ärbivuáválij tiäđui já tääiđui, sehe jiegâlâš uáiviomâduv sirdâšem puátteid suhâ-puolváid.

Säämi ärbivuáválâš tiettim lii ubâlâšvuotâ, mii lii čonâsân ulmui já luándun. Säämi tiäđuh, tääiđuh já áárvuh sirdâšuveh iänááš tooimâi já tobdoi pehti sehe njálmálâš ärbivyehin suhâpuolvâst nuubán. Säämi tiettim tuálá siste tiäđu elimist piergiimist.

OA algâaalmugjulgáštâsâst páhuduvvoo, et algâaalmugist lii vuoigâdvuotâ iäläskittiđ jieijâs kulttuuräärbi já vuovijdis já máttáättiđ taid puáttee suhâpuolváid. Ärbivuovij iäläskittem lii tehálâš

[15] Aikio 2007:42-56.
[16] Aikio 2007:
[17] Balto 2008:58, 60.

sämmilij jiešmeridemvuoigâdvuođâ, sämisiärvusij kievrâsmittem, kulttuur jiešiävtulâš vuáhádume (tááláá ohtsâškode hástusáid) já sämmilij pyereestvaijeem já tiervâsvuođâ ovdedem tááhust[18]. Ohtsâškode pissoo ráhtusáid kalga lääččiđ iävtuid sämmilij kulttuurij ovdánmân; ovdâmerkkân kielâ- já kulttuurohjelmij, sosiaal- já tiervâsvuođâhuolâttâs škovlim- já ovdedemohjelmij pehti.

Aarâhšoddâdmist páárnáš váldá säämi kulttuuráárvuid olssis. Aarâhšoddâdemtoimâ vuáđuduvá čuávvoo kulttuurárvoid, moh láá čovgâ ohtâvuođâst nubbijsis:

- Identiteet
- Siärvuslâšvuotâ
- Luánduohtâvuotâ
- Ärbivuáváliih iälättâsah já áigápuátu
- Suhâpeelij koskâsâš täsiárvu já olmoošvuotâ
- Ráávhu já soovâdvuotâ
- Maaŋgâkulttuurlâšvuotâ

4.2.1. Identiteet

Identiteet hámášuvá vuáruvaikuttâsâst eres ulmuiguin. Párnáá identiteet asâtteijen tuáimih sunjin teháliih ulmuuh. Aldasiärvádâh já eenâblohokulttuur vaikutteh perruu vuáhán hammiđ párnáá identiteet. Perruu kiävttám kielâ vaikut meiddei identiteet ovdánmân.

Identiteet hámášume vuáđuduvá čielgâ uáinun alnestis. Ko ulmust lii čielgâ uáinu alnestis, sun tiätá mon juávkun sun kulá já čoonnâs. Noonâ hyelkki- já peerâkoskâvuođah nanodeh siärvuslâšvuođâ já siärvusân čonâsume. Olmooš viekkiistâl jieijâs identiteet nuuvt jieijâs siärvusist ko ton ulguubelnuv. Pyereest tuáimee identiteet váátá tom, et olmooš puáhtá tubdâđ sust lemin siämmáid madduid já algâpuáttim ko láá iärásijn siämmáá algâpuáttim omâsteijee ulmuin[19].

Säminuorâid kyeskee tutkâmušâst páhuduvvoo, et säämi identiteet puáhtá tiettuđ maaŋgâ tääsist[20]:

5. Olmooš tobdá sämmilâšvuođâ luándulâžžân. Sust lii täsitiäddusâš säämi identiteet já sun máttá jieijâs kielâ já tobdá kulttuur.
4. Olmooš máttá sämikielâ, mut ij tuubdâ kulttuuris eres uásisuorgijd.
3. Olmooš haaldâš oovtâ kulttuuris uásisyergi pyereest.
2. Olmooš tobdá säämi identiteettis tiiŋgâi pehti.
1. Olmooš tiäđuušt säämi tuávážis, mut ij haalijd pyehtiđ tom uáinusân.

Aarâhšoddâdem tuárju paaihij šoddâdem já välmee uđđâ suhâpuolvâid toimâđ uđđâáigásâš sämisiärvusist. Kuávdášlâš pargon lii sirdeđ tiäđu sämmilijn aalmugin, kulttuurärbivyevi já eellimvyevi positiivlâš vuovvijn nuuvt, et páárnáš tarvan jieijâs kulttuurân já tobdá sämmilâšvuođâ luándulâžžân.

Keevâtlâš ovdâmeerhah kulttuuridentiteet naanoodmân aarâhšoddâdmist:

- párnáá áiccu- já árvuštâllâmnaavcâ ovdedem läčimáin jieškote-uvlágánijd tilálâšvuođâid, main páárnáš uážžu iskâdiđ já ovdediđ jieijâs tääiđuid, mättim, tobdoid[21]
- noonâ hyelkkikoskâvuođah
- sämmilij tiäđui já tääiđui máttááttem ärbivyevimättei jođettâsâst
- tiätu sämmilij ohtsii historjást ohtân aalmugin neelji väldikode kuávlust

[18] Balto 2008:51, 72.
[19] Magga 2004:29, 77
[20] Magga 2004:79.
[21] Aikio 2007:48.

- uápásmuđ äijihij já ááhui eellim jieškote-uv muddoid
- noonâ koskâvuotâ kielâjuávhu jesânáid

4.2.2 Siärvuslâšvuotâ

Sämmilijn lii noonâ siärvuslâšvuotâ já tiäđulâšvuotâ jieijâs madduin, suuvâ jesânijn já sii aassâmsoojijn. Oohtânkulluuvâšvuođâ tobdo perrui šadda ohtsii áigápuáđust, oovtâst asâmist tâi perruu historjást. Säämi kulttuurist peerâ lii vijđes sosiaallâš siärvus, mast hyelkkikoskâvuođah já oohtânkulluuvâšvuođâ tobdo láá eromâš teháliih. Tavesämmilijn já nuorttâsämmilijn peerâ lii ärbivuáválávt hámášum maaŋgâ suhâpuolvâst. Aanaarsämmilijn peerâ lii iänááš vááimuspeerâ.

Toimâlâš šoddâdem naanood suhâpuolvâi koskâsâs siärvuslâšvuođâ. Sämmiláid tehálâš hyelkkivuođâ-, ristvaanhim- já käimivuáhádâh nanodeh párnáá oohtânkulluuvâšvuođâ tobdo. Jieškote-uv sämmilâšjuávhui kooskâ láá iäruh ristvanhimij meereest já pargoin. Ovdâmerkkân nuorttâsämmilâš ärbivyevist ko ristenni tâi risteeči jáámá kalga ristalge rähtiđ riistâ já kyeddiđ tom häävdi oolâ. Taah vyevih puátih nuorttân ortodoksâlâš oskolduvâst. Nuorttâsämmilâš kulttuurist ortodoksâlâšvuotâ tuáimá tehálâš sosiaallistâšume häämmin.

Tääláá ääigi siärvuslâšvuotâ lii stuorrâ háástus, ko vuálá 10-ihásijn sämipárnáin paijeel 70 % äässih sämikuávlu ulguubeln. Sämikuávlust eromâšávt aanaar- já nuorttâsämmiliih äässih piäđgui. Aarâhšoddâdmist lii eromâš tehálâš rooli ton visásmitmist, et páárnáš puáhtá navdâšiđ jiejâs kulttuurist oovtâst siämmáá juávkun kulleiguin.

Keevâtlâš ovdâmeerhah siärvuslâšvuođâ naanoodmân aarâhšoddâdmist:

- máttááttâllâđ hyelkkinomâttâsâid rähtimáin jieijâs suhâkáártá
- uápásmuđ párnái ristvaanhimáid já kaimijd
- uápásmuđ säämi nommâärbivuáhán já noomâ addelmân
- mušteđ säämi merkkâpeeivijd
- mušteđ huolhij šoddâmpeeivijd
- rähtiđ ohtâduv oovtâ visteet “siärvusviste”, mast párnái perruu jesâneh pyehtih čokánistiđ tâi juuhâđ käähvi párnáá pyevtidijn tâi viežâdijn[22]
- kolliistâllâđ puárásij kerhoin já puárásijviäsust
- čovgâ vuáruvaikuttâs jiejâs sämisiärvus jesânijguin; ihejurâmân kullee, pargoh, määđhih, kolliistâlmeh já ohtsiih meriáigásâš tábáhtusah
- čalâččâttâm (čuovâkoveh, sárguseh) aarâhšoddâdemohtâduvâi kooskâ
- kuáhtáámeh eres kuávluin ässee sämmilijguin
- uárnejuvvojeh video- já nettikuáhtáámeh eres kuávluin ässee sämmilijguin
- juhlođ säämi aalmugpeeivi já máttááttâllâđ säämi suuvâ lavluu
- lääččiđ jieijâs lippukeessimvuáháduv lippupeivij várás já tubdâđ säämi liipu symboolik

4.2.3. Luánduohtâvuotâ

Sämmiliih láá ovttuu iällám alda luándu já eellim lii čonâsâm luándu ihejurâmân já iveaigijd. Sij láá kiävttám luánduriggoduvâid pišteht, lamaš toi kevttimist kuáhtuliih já láá kunnijâttâm sehe tipšom luándu. Sämmilij ärbivuáválâš tiettim lohtâs merhâšitteht ulmuu já luándu koskâvuotân. Luándu,

[22] Balto 2008:82-83.

olmooš já kulttuur láá čovgâsávt čonâsâm oohtân. Luándu lii uási kulttuur já olmoošvuođâ. Kulttuur siäilumân lii tehálâš huolâttiđ meid luándu pyereestvajemist. Luándu kolgâččij leđe kuávdášlâš uássin párnáá jyehipiäiválâš eellim[23].

Keevâtlâš ovdâmeerhah luánduohtâvuođâ naanoodmân aarâhšoddâdmist:

- lasettiđ párnáá ekologâlâš luándutiettim säämi elilâm ulmuu jođettâsâst, mast mon-uv luándu-materiaal puáhtá väldiđ já mommit, lihâdiđ larmâdhánnáá, luodâid kyeđehánnáá, ij koolgâ tojâliđ oovsijd tâi jurâttâllâđ keeđgijd, ige roskiđ
- ovdediđ párnáá luándu aicâdemnaavcâ já luándust jotteem tááiđuid
- máttááttâllâđ jieškote-uv meccinomâttâsâid já sierânâsjiešvuođâid
- aicâdiđ piäiválávt šooŋâ já jieškote-uv luándualmonijd
- čuávvuđ iveaaigij rievdâmijd já toi vaikuttâsâid elleid já šaddoid
- máttááttâllâđ tubdâđ luudijd já meeci elleid sehe toi luodâid
- máttááttâllâđ kevttiđ luándu materiaalâid jieškote-uv iveaaigij
- uápásmud säämi päikkinoomáid
- uápásmuđ sämmilij pase paihijd

4.2.4. Ärbivuáváliih iäláttâsah já áigápuátu

Puásuituálu, kyelipivdo, meccipivdo já ucessiähá eennâmtuálu sehe tyejeh já luándupyevtittâsâi nuurrâm láá sämmilij ärbivuáváliih iäláttâsah, moi porgâm lii maŋgáid sämmiláid eellimvyehi. Taid pargeh táválávt kuálusiäláttâssân tâi eres ámáttij paaldâst. Puásuituálust lii puásuituálukulttuurist ellee sämmiláid stuorrâ kulttuurij merhâšume, ko puásuituálun lohtâseh piärgupyevtittâs lasseen ubâ perruu já suuvâ eellimpiirâs tegu sosiaallâš koskâvuođah, aassâm, jotteem, luándupirrâs tubdâm, ärbivuáválâš tiettim, luándu ekologâlâš kevttim já säämi tyejeh.

Kyelipivdo lii lamaš čuođijd iivijd sämmilij ärbivuáválâš iäláttâs. Aanaarsämmiliih láá kyelipivdeeh Aanaarjäävrist já ton pirrâsijn. Merârido nuorttâlâššiijdâi perruin lijjii omâstemvuoigâdvuođah luosâpiivdon meerâst já Paččveist. Luosâpivdo lii ain-uv Tiänu leve säämi kulttuur kuávdášlâš tahhee.

Keevâtlâš ovdâmeerhah iäláttâsâi já áigápuáđu vuotânväldimist aarâhšoddâdmist:
Puásuituálu:

- máttááttâllâđ suoppâin kevttim, vittáid, poccuu nomâttâsâid, sierâdiđ puásuisierâid
- rähtiđ riissijn poccuid já siemin pygálusaaiđijd sis- já olgokiävtun
- eelliđ pygálusâin, vyesimiärkkumist
- čuávvuđ poccuu njuovvâm já jieškote-uv osijguin ávhástâllâm
- pajediđ jáhálijd, čoonnâđ suáhilostâkiästuid, rokkâđ huáši, nijtteđ
- máttááttâllâđ kädiseergi kädistem já uápásmuđ ääldu pačemân
- máttááttâllâđ puuvko já niijbe kevttim

Kyelipivdo:

- máttááttâllâđ kuolij noomâid já nomâttâsâid, jieškote-uvlágán pivdovuovijd já kyele kieđâvuššâm
- pivdeđ kiđđâtäälvi kyele jieŋâalnuággumáin, juoŋâsijguin, časkemvogijguin, katiskain, vogijguin, kuulkâtmáin
- pivdeđ kyele keessiv viermijguin, uštemáin, puzzâvuoggáin, katiskain, kiärdoin, suávvilluovdijn
- pivdeđ kyele čohčuv viermijguin, koldemáin, kiärdoin, kolkkâlmáin já suávvilluovdijn
- pivdeđ kyele tälviv juoŋâsijguin, nuottijn, jieŋâalnuággumáin já časkemvogijguin
- máttááttâllâđ viermi čihtâm, kyelipivdopiergâsij já kárbá huolâttem

Meccipivdo já nuurrâm:

[23] Balto 2008:47-50, 57.

- mátttáátttâllâđ kárduđ
- mátttáátttâllâđ tubdâđ ellei luodâid já pivdovuovijd pivdočeepi jođettâsâst
- nuurrâđ čohčuv muorjijd

Eennâmtuálu:

- uápásmuđ kuusâi já saavzâi tipšomân viärdádâlmáin šiiveet- já savzâtáálust
- uápásmuđ šaddovuorkkimpargoid, kalveđ potásijd já eres šaddoid

Purrâmâškulttuur:

- ornid merikoskâsijd säämi purrâmâšpeeivijd já liäibumpeeivijd ärbivyevi mättee jođettâsâst
- mälistiđ piäiválávt
- suovâstiđ kyele já poccuupiärgu, salttiđ piärgu, kyele
- mátttáátttâllâđ muorjij vuárkkum já nuurrâđ purâttettee luándu šaddoid; puurrâmrääsi, sälttisyeini
- uápásmuđ sämmilij ärbivuáválijd talhâssaddoid já toi kevttimân

Visteh:

- huksiđ sämmilij ärbivuáválijd viistijd já rakânâsâid (om. uccâmaalliš): láávu, peljikuáti, lavŋekuáti, sierâlágán ääitih
- ceggiđ láávu já mátttáátttâllâđ toos kullee vuovijd; aarrânkeđgij já tuorgâi viežžâm, láávu sierânâs uásih, purâdem

Säämi tyejiärbivyehi lii uáli riges já ellee uási sämikulttuur. Tyejeh láá anokäävnih já toi rähtim vuáđuduvá ärbivuávâlâš tietimân. Säämi tuáiján kuleh el. muorâ-, čuárvi- já nähkityejeh sehe kässeekeđgi- já tanesraŋgâhervim, čyeldim já paajâpihtâsij kuárrum já hervim párgálduvâiguin já padijguin.

Suomâ sämmilijn láá vittâ sämimááccuh váldumaali: Tiänu, Iänuduv-Kuovdâkiäinu, Vuáču sehe anarâš já nuorttâlâš máccuh. Maccuhij maalih já hervim čuávuh kielâraajijd. Máccuhij ovtâskâssajeh pyehtih muttuustâllâđ meiddei suuvâi já perrui mield. Nuorttâlâšmáccuh spiekâst enâmustáá eres sämimáccuhijn já sulâstit kärjillâš aalmugmáccuh. Sämmiláid máccuh lii uási säämi identiteet. Säämi kulttuurist aalmugtaaidâ já ton estetiik lii iäruthánnáá uási jyehipiäivâlâš eellim já tast lii merhâšittee siärvuslâš merhâšume. Máccuhij, kaperij, vuoddui hervâttâsâi häämih já iivneh almotteh kulluumist monnii suuhân tâi stuárráb kuávlulâš siärvusân já toh nanodeh oohtânkulluuvâšvuođâ tobdo. Kieđâiguin porgâmáin páárnáš uáppá anneeđ áárvust kieđâ tááiđuid argâeellim ávhálâš táiđun.

Keevâtlâš ovdâmeerhah tyejiärbivyevist aarâhšoddâdmist:

- kuárruđ nukkeid säämi pihtâsijd
- povdiđ tyejimätteid uápistiđ sämimáccuh já toos kullee pihtâsij kevttimist
- uápásmuđ jieškote-uv sämmilâšjuávhui máccuháid, pihtâsáid já kaperáid
- porgâđ kässeekeđgipargoid
- kárttudiđ ulo, panneeđ snäldein, kođđeeđ ráánu
- porgâđ ulloläigipargoid (tiepih, paadij ponnoom/pärgildem, njuškottâh, vaacah)
- naveldiđ poccuutyeljist šišne, porgâđ šišne- já čevđipargoid
- tuoijuđ muorâst já poccuutäävtist jieškote-uvlágánijd tiiŋgâid
- njuovvâđ, neskiđ já salttiđ kamâsijd, čuoppâđ já meidiđ kamuvsuoinijd
- kuškiđ kiđđuv puško čuomâid já tuoijuđ tain tuojijd já kyele taavtijn čiiŋâid

4.2.5. Suhâpeelij koskâsâš täsiárvu já olmoošvuotâ

Sämisiärvusist lii historjallávt lamaš nisonijn täsiárvusâš sajattâh almaiguin, moos lii kuullâm aainâs-uv roolij, pargoi já eellimpirrâs symmetrisâšvuotâ moh tievâsmiteh nubijdis.

Aarâhšoddâdem vuávâámist já olášutmist huolâttuvvoo suhâpeelij koskâsâš täsiáárvu olášutmist nuuvt, et páárnáš puáhtá ovdediđ jieijâs suhâpeliroolivuárdámušâi raijiittâsâittáá. Oppâmist já identiteet naanoodmist váldojeh vuotân nieidâi já kaandâi jieijâs toimâmvyevih. Kaandah pyehtih tubdâđ luándust toimâm jiärmálubbon ko siste porgâm. Nieidah láá távjá aktiivluboh siste. Aarâhšoddâdmist puáhtá ávhástâllâđ luándoin nanodiđ kaandâi jiešluáttámuš meiddei sijjân omâsub pirrâsist. Siämmáá náálá puáhtá kevttiđ ävkkin nieidâi aktiivlâšvuođâ siste nanodiđ sii jieš-toimâlâšvuođâ ovdâmerkkân luándust[24].

Säämi uáinu mield kuáhtulâšvuotâ lii olmožin eellim. Kuáhtulâšvuotâ já vuoigâlâšvuotâ taheh olmoošvuođâ vuáđu. Vâi olmooš oláččij šiev eellimhaaldâšmân viggá sun meritiätulávt eelliđ sivâdávt já kuáhtulávt[25]. Olmoošvuotân kulá meiddei soovâdvuotâ já nahcâ piergiittâllâđ jieškote-uvlágánij ulmuiguin já luándoin[26]. Aarâhšoddâdmist täsiáárvu já olmoošvuođâ puáhtá ovdediđ sierâlágán ustev –savâstâlmijguin já roolisierâdmijguin, main puáhtá hárjuttâllâđ jieijâs tobdoi, jurdui já vuáttámušâi oovdân pyehtim.

4.2.6. Ráávhu já soovâdvuotâ

Maaŋgâkulttuurlâš siärvusist máttá olmooš toimâđ noormâi mield, moh láá kiävtust já vuáháduvá toid moonâthánnáá persovnlâš jiešvuođâidis já kulttuuris. Sämmiláid lii luándulâš uuccâđ vuáttámušâid eres kulttuurijn, uuccâđ ohtâvuođâid iäroid já heiviittiđ oohtân kulttuurlâš ruossâlâsvuođâid eellimhaldâšem já piergim pyereedmân. Šiev täiđimnahcâ meeccist jođedijn, savâstâlmijn já juurdâšmist ovdedeh meid šiev eellimhaldâšem. Párnáin savâstâldijn väldih vuotân olesváldálávt puoh áášán vaikutteijee tahheid, mut iä čájádiđ uálgiaššijd[27].

Sosiaallâš huámášemnahcâ já nube ulmuu vuotânväldim láá teháliih šoddâmist sosiaallâšvuotân. Hyelkkikoskâvuođâi tiäduttem já párnáá fáárun väldim jyehilágán puđâldâssáid ovdedeh párnáá sosiaallâšvuođâ.

4.2.7. Maaŋgâkulttuurlâšvuotâ

Sämmiliih äässih neelji riijkâst já eellih maaŋgâi kulttuurij vaikuttâsâi vuálásâžžân. Taat váátá ulmust puorijd maaŋgâkulttuurlâš jiešnaalijd já maaŋgâ eennâm aalmuglâštááiđui mättim. Sämmiliih viggeh šoddâdmáin ovdediđ täid jiešvuođâid.

Maaŋgâkulttuurlâššoddâdem tuálá siste positiivlâš já aktiivlâs kulttuurij koskâsâš vuáruvaikuttâs, ereslágánvuođâ kunnijâttem sehe tagarij tááiđui já tiäđui oppâm, moh láá iähtun maaŋgâkulttuurlâš ohtsâškoddeest miänástumân. Aarâhšoddâdmist kalga leđe párnáást máhđulâšvuotâ ovdediđ jieijâs kulttuurlâš tiäđulâšvuođâ já ereslágánvuođâi ohtâvuođâi iberdem. Šiev aicâdemnahcâ iššeed huámášiđ ucemusâid-uv kulttuuriäruid já noonâ kulttuuribárdâssáin olmooš pasta jieškote-uvlágán tilálâšvuođâin heiviittiđ tooimâs kulttuurtuávážis vuáđuld.

Párnáá šoddâdmân uásálisteeh kolgâččii tiäđulávt stivriđ párnáá kulttuurlâš tiäđulâšvuođâ. Ko olmooš iälá maaŋgâkulttuurlâš pirrâsist kuáhtáá sun piäiválávt nube kulttuur almonijd já iäruid. Vâi olmooš puáhtá haldâšiđ elimis lááčá sun ohtâvuođâid kulttuurlâš iärui kooskân já kiävttá iäruid pyerrin eellimhaaldâšmist. Kulttuurlâš tiäđulâšvuođáin puáhtá olmooš iberdiđ ereslágánvuođâi ohtâvuođâid. Maaŋgâkulttuurlâšvuođâ siäilum iähtun lii, et kulttuurij ereslágánvuođâi kooskâst lii

[24] Balto 2008:84, čujottum kirjeest Baer 2007.
[25] Aikio 2007: 109, 113.
[26] Balto 2008:58.
[27] Aikio 2007:107, 52, 55-57.

positiivlâš ohtâvuotâ. Kulttuurlâš iärui tiäduttem toovvât tom, et olmooš karva nube kulttuurist puáttee aašijd ko nabda taid lemin varâlâžžân jieijâs kulttuurân. Taat tuálá ovdâjurdemijd já taha máhđulâžžân kulttuurlâš olgoštem. Tuše soováášvuotân viggee maaŋgâkulttuurlâšvuotâ ij täähid kulttuurlâš ige ohtâgâsâi koskâsâs täsiáárvu. Luándulâš maaŋgâkulttuurlâšvuotâ vuáđuduvá ohtsâšovdâsvástádâslâšvuotân, mast eres ohtâgâsah já kulttuureh láá täsiárvusiih[28].

Keevâtlâš ovdâmeerhah maaŋgâkulttuurlâšvuođâ áárvustanemân já kulttuuribárdâs oovdedmân aarâhšoddâdmist:

- muštâliđ páárnážân maaŋgâivnáás já –siskáldâslâš mainâsijd
- lääččiđ tilálâšvuođâid, main páárnáš piäsá árvuštâllâđ kulttuurlâš iärui koskâsijd ohtâvuođâid (ij iäruid) já savâstâllâđ tain
- lääččiđ tilálâšvuođâid, main páárnáš suogârdâl jieijâs kulttuurlâš vuáttámušâid
- ovdediđ párnáá aicâdem- já árvuštâllâmnaavcâ orniimáin ohtsijd tilálâšvuođâid já tábáhtusâid eres kulttuur ovdâsteijeiguin

4.3. Säämi muusik, tanssâ, mainâsärbivyehi, taaidâ já kirjálâšvuotâ

Säämi musikist lii tehálâš kulttuurlâš já siärvuslâš merhâšume. Lyeti, juáigus, leu´dd, livđe tâi nuorttâsämmilâš čiärrumärbivyehi puáhtá leđe ulmuu tobdomerkkâ, syelimâs mainâsij muštâleijee, ohtâvuođâ huksejeijee, hávskuuttellee, rähisvuođâ tubdâsteijee, pilkkedeijee, luándu já ellei kovvejeijee, párnái šoddâdeijee tâi riäidu nube ulmuu muštemân já muurâštmân. Säämi muusik ärbivuáválâš häämist lii lappuuškuotmin já ton oovdânpyehtim já hárjuttem lii kiäppánâm. Ärbivuáválâš muusik paaldân lii puáttám iäläskâm ärbivyehimuusik uđđâ häämist. Ärbivuáválâš muusik lii ain-uv sämmiláid tehálâš identiteet symbool já oohtân čuákkejeijee vyeimi. Ärbivyehimuusik iäläskitmân lii tehálâš, et aarâhšoddâdmist párnáást lii máhđulâšvuotâ kuullâđ já teivâdiđ muusik mätteid.

Katriltanssâ lii puáttám Ruošâ kulttuurpirrâduvâi pehti nuorttâsämmiláid. Nuorttâsämmilâš katriltanssâ lii neelji paarâ tanssâ, moos kuleh nelji almaa já nelji nissoon. Tanssâ lii paarâi koskâsâs savâstâllâm, mon miäđušt haidarmuusik tâi leu´dd.

Säämi muštâlemärbivuáhán kulá luándulávt kielâlâš olgospyehtim riggodâh, saanij valje já olgospyehtimij maaŋgâhámásâšvuotâ. Säämi muštâlus lii távjá uási maidnii muštoid, muštâččem mastnii tuođâlâš tábáhtusâst tâi nube mainâsist. Muštâlusah já mainâseh lohtâseh távjá soojijd, tábáhtussáid, ulmuid, pennuid, poccuid, jieškote-uvlágán pargoid já luándualmonáid. Säämi muusik – já muštâlemärbivyevi pehti finnee páárnáš tiäđu säämi eellimvuáhán já kulttuurân kullee aašijn.

Kovetaaidâ lii ohtâ olgosadelemhäämi, mii oovded párnáá mielâkuvviittâs já ruokkâdvuođâ jiešolgosaddelmist. Taaidâšoddâdem viggâmužžân lii párnáá persovnlâšvuođâ maaŋgâpiälásii oovdedmân. Párnáiguin kolgâččij kevttiđ nuuvt ennuv rijjâ kovâlâš olgosadelem, ko máhđulâš. Ivnijd já haamijd uápásmem konkreetlâš tiiŋgâi pehti lii jo aarâh muddoost jiärmálâš. Taiduu vuovijguin puáhtá sämmilâšvuođâ kieđâvuššâđ maaŋgâpiälásávt. Uccâ párnáiguin lii tehálumos vuáttámušlâšvuotâ já aašij kieđâvuššâm kuuvij já porgâmij pehti.

Säämi sänikevttim ärbivyehi lii nanos. Párnáimainâs- já mainâsärbivyehi sirdâšuvá iänááš párnáikirjálâšvuođâst. Maaŋgâ säämi párnáikirje vuáđđun lii ohtâvuotâ argâmaailm já uáinimettum maailman kooskâst. Kiirjijn luptân uáinusân sämikielâ riggodâh, mii lii tehálâš ubâ kulttuurärbivyevi ibbeerdmân[29].

[28] Aikio 2007:74 – 96.
[29] Lehtola 1997:96,104.

Keevâtlâš ovdâmeerhah ärbivuáválâš tiâđu sirdemist, taaidâlâš vuáttámušâi já esteetlâš fiätu naanoodmist aarâhšoddâdmist:

- porgâđ mainâsijn, muštâlusâin já iärvádâsâin uási piäiválâš tooimâid
- toollâđ merikoskâsijd "mainâspeeivijd" elilâm ulmuiguin
- keččâđ elilâm ulmuiguin puáris kuuvijd já "muštâččiđ" tábáhtusâid
- kuldâliđ já máttááttâllâđ páihálâš ärbivyehimuusik muusikmätteiguin
- uápásmuđ eres kuávlui muusikärbivuáhán
- rähtiđ jieijâs ohtâduvâst juáigus/leu´dd/livđe, hárjuttâllâđ jienâ kevttim já lávdástâllâm
- sierâdiđ säämi sierâdmijd, laavlâsierâdmijd, rähtiđ säämi sierâid
- uápásmuđ taiduu vuovijguin säämi ivnijd, máccuháid, luándun jieškote-uv iveaigijnis
- rähtiđ ohtâdâhân uđđâsistkevttimmateriaalijn monni kove (loostâin čuopâdum kuuvijd, pääppár, iivnij kevttim)
- tuoijuđ taaidâtuojijd (mielâkuvviittâs kevttim, uđđâ idea keksim)
- čaittâliđ monnii säämi mainâs, keččâđ säämi elleekuuvijd
- uápásmuđ säämi tivttáid já kirjálâšvuotân, nuurrâđ ärbivyehitiâđu el. sahhiittâlmáin
- povdiđ páihálijd sämitaaidârijd kolliistâllâđ, kolliistâllâđ taaidâ- já kulttuurtábáhtusâin
- uápásmuđ sämitaidui já symbooláid:
  Nils-Aslak Valkeapää: iivnij kevttim, symboliik
  Kerttu Vuolab: čuopâdemtekniikah, kollaašeh
  Merja Aletta Ranttila: Prinseskoveh
  Brita Marakatt-Labba: čäällimtekniik, mainâseh
- ornid sämipárnái ohtsijd ihásâš tábáhtusâid

5. SOSIAALLÂŠVUOTÂ, SIERÂDEM, LIHÂDEM JÁ OPPÂM

5.1. Oppâm, sierâdem já lihâdem

Oppâm ilo šadda torvolâš já movtijdittee pirrâduvâst, mast páárnáš uážžu máhđulâšvuođâ jiečânâs, jieštoimâlâš tutkâmân já porgâmân. Juáháš páárnáš lii persovnlâš uáppee. Vâi jyehi páárnáš puávtáččij kavnâđ jieijâs vyevi já tađe mield ilo oppâđ, piäijoo tiäddu aarâhšoddâdmist maaŋgâpiälásâšvuotân meiddei oppâm háárán. Aarâhšoddâdem pedagogâlâš hástusin lii adeliđ páárnážân jiärmálijd já maaŋgâpiälásijd oppâmvuáttámušâid kielâ já kulttuur háárán nuuvt, et páárnáš tobdá taid tivrâsin já tuástá meid irâttiđ já feiliđ[30].

Šoddâdemtooimâst párnáá aicâdem- já jiešárvuštâllâmnahcâ ovdeduvvoo maaŋgâpiälásávt. Páárnážân iä njuolgist muštâl, maht monnii ääši kolgâččij porgâđ pic stivrejeh párnáá pyerrin huámášum toimâmvuáhán addelmáin sunjin oonâid. Ulmen lii, et páárnáš jieš kihtâluvvoo árvuštâllâđ jieijâs pargo puáttus já mättim tääsi nuuvt tuođâlávt ko máhđulâš. Ovdánâm árvuštâllâmnahcâ iššeed párnáá čuolmâtilálâšvuođâin[31].

Párnáá vijđessuárgásâšvuođâ já maaŋgâpiälásâšvuođâ oovdedmân máttááttuvvojeh ääših ubâlâšvuottân já viggâmuš lii pyehtiđ uáinusân puoh toos kullee ohtâvuođâid. Šoddâdem lii tiâđulâš, ij satummild tábáhtuvvee. Uđđâ äšši čannoo vuáttámušâi pehti ovdeláá oppum aššijd. Párnáá kalga finniđ jieš huámášiđ moos mii-uv äšši čoonnâs já ton vuáđuld talle hämmee ubâlâšvuođâid. Veikkâ stivrim ij lah meendugin vuáđulâš, párnáá torvolâšvuođâtobdo ij huánnán. Párnáást lii ovttuu torvon kiinii olmooš, kiäst puáhtá koijâdiđ, jis jieš ij lah peessâm tuđâttettee puátusân tâi lii jieijâs árvuštâllâmpuátusist epivises.

---

[30] Balto 2008:53.
[31] Aikio 2007:44-46

Säämi sierâdmeh vuáđuduveh iänääš luándun já iäláttâssáid. Luándust finnee ideaid, movtijdittem já amnâsijd sieráid. Sierâdmeh heiviittuvvojeh iveaigijd já távjá toh spejâlisteh-uv rävisulmui paargon kullee tooimâid. Sierâdem lii kreatiivlâšvuođâ vuáđu.

Lihâdem lii páárnážân luándulâš vyehi uápásmuđ olssis, eres ulmuid já pirrâsân. Šoddâmpiirâs já piäiválâš tooimah kolgâččii adeliđ páárnážân máhđulâšvuotâ maaŋgâpiälásâš luándust liihâdmân. Lihâdem naanood párnáá tiäđulâšvuođâ alnestis já oppâmist tarbâšum tääiđuid[32]. Páárnáš taarbâš piäiválávt ucemustáá kyehti tiijme virkkuus lihâdem. Motoriseh vuáđutääiđuh láá väzzim, kaččâm, njuškim, leggistem, kiddâväldim, čiehčâm sehe časkem. Lihâdem- já sierâdemtilálâšvuođâin piäsá páárnáš luándulávt hárjuttâllâđ sosiaallâš tääiđuid. Jieijâs rummâš hammim taha vuáđu rummâškove já mietimilâlâš ovdánem uáinun alnestis[33].

Keevâtlâš ovdâmeerhah säämi sierâdmijn:

- kumppi- já puásuisierâdmeh, kuobžâpivdosierâdmeh
- suoppâin- já pygálussierâdmeh
- koldemsierâdmeh
- ellei luodâi tubdâmsierâdmeh, riävskásierâdmeh
- piäiváš- já šoŋŋâsierâdmeh

5.2. Oovtâst toimâm já huolâttem

Aarâhšoddâdem aargâst tipšo, šoddâdem já oppâm ij pyevti sierriđ nubijnis, pic toh teddâšuveh párnáá táárbui mield. Aarâhšoddâdmist peivi lii tilálâšvuođâid tievâ, main páárnáš uáppá tooimâ pehti. Piäiválâš aargâ pargoin páárnáš uáppá ovdâsvástádâsvuotân já ulmemiäldásâšvuotân. Nuuvt tipšo, šoddâdem ko oppâm-uv ulmen lii išediđ párnáá porgâđ já jurdâččiđ jieš sehe väldiđ ovdâsvástádâs. Iärásij kunnijâttem já vuotânväldim sehe sosiaallâš tääiđuh já sierâdem láá kuávdášlâš saajeest aarâhšoddâdmist. Páárnáš uáppá heiviittâllâđ, jyehiđ já toimâđ oovtâst. Rääjih suáppojeh oovtâst ubâ šoddâdemsiärvus kooskâ. Ruossâlâstilálâšvuođah stivrejuvvojeh savâstâlmáin párnái já rávisulmui kooskâ sovâdávt.

Oovtâst toimâm lii ilo páárnážân já luhostume vuáttámušâid lii máhđulâš finniđ sierâdemen já uđđâ aašij oppâm pehti.

5.3. Piäiválâš tooimah, purâdem já šoddâmpiirâs

Páárnážân jiešvuođâlâš toimâmvyevih láá sierâdem, lihâdem, taaidâlâš vyettim já tutkâm, moi pehti páárnáš puáhtá nanodiđ pyereestvajemis já ibárdâs alnestis. Párnáá jiešvuođâlâš toimâmvyevih váldojeh vuotân piäiválâš tooimâin. Piäiválâš tooimâin olášittojeh taam vuáváámist mainâšum kulttuursiskáldâsah já áárvuh nuuvt, et páárnáš puáhtá tubdâđ jieijâs kielâ já kulttuur luándulâžžân uássin jieijâs eellim. Piäiválâš tooimâid olášittijn kiävttojeh iššeen sämisiärvus tiäđuh já tääiđuh.

Purâdem lii uási párnái vuáđutipšo, šoddâdem já máttááttâs. Páárnáš movtijdittoo uápásmuđ uđđâ purrâmâšamnâsáid já smakkiđ jieškote-uvlágánijd purrâmâšâid. Purâdem lii sosiaallâš tääiđui hárjuttâllâm, mast páárnáš uáppá puorijd lattimvuovijd, eres ulmui vuotân väldim já anneeđ áárvust purrâmâš. Páárnáš movtijdittoo jieštoimâlâš purâmân huáputtis, torvolâš já máttááttâlmân mietimielâlâš pirrâsist. Purrâmâšvaljiimeh, purâdemtilálâšvuotâ, purrâmâššaavah já munejurdâččemvyevih stivrejeh párnái purrâmâšhárjánmij ovdánem. Sierâdemavveest lii tehálâš purrâmâšväälju maaŋgâpiälásâšvuotâ, šadoi, heđâlmij já muorjij valjaas kevttim, timmâ vuojah

[32] Stakes 2005:22-23.
[33] STM 2005:9-10, 14.

raavâdvuoijân, vuojâttis mielkki, koskâpitái kvaliteet, juhâmušâi jiärmáás valjim já snuotârdâllâmuđhij velttim[34].

Párnáá šoddâmpiirâs kalga leđe fyysilâš, psyykkilâš já sosiaallâš tahhei peeleest taggaar, et tot oovded párnáá pyereestvaijeem, tiervâsvuođâ, šoddâm, ovdánem já oppâm. Eromâš huámášume kiddejuvvoo ohtâduv šlamâtáásán. Liävuttisvuotâ, šlaamâ já liijkás ennuv sosiaallâš ohtâvuođah loptejeh párnáá stressiherkkivuođâ liijgás ollâgân, mii uásild puáhtá vaikuttiđ párnáá fiätulâš já kielâlâš ovdánmân, muušton, uáinun alnestis sehe sosiaallâš táiđoid[35].

Šoddâmpirrâsist kiddejuvvoo huámášume torvolâšvuođâ já pääihinálásâšvuođâ lasseen toimâviistij toimâmvuotân, luándualdavuotân já toos, maht toh adeleh máhđulâšvuođâ säämi ärbivyevi sirdâšem luándulávt. Toimâviistijn lii máhđulâšvuotâ meid jieškote-uvlágánij säämi tuojij tuoijuunân. Toimâviistij aldasijn lii máhđulâšvuotâ láávu já eres sämmilij ärbivuáválij šiljorakânâsâi ceggiimân. Rievdâdmáin šiljopirrâs sämišiljopirrâsin puáhtá uásild nanodiđ párnáá kulttuuridentiteet já lääččiđ maaŋgâpiälásubboid kielâkevttimmáhđulâšvuođâid.

6. SÄÄMI AARÂHŠODDÂDEM VUÁVÁM, OLÁŠUTTEM, STIVRIM JÁ ÁRVUŠTÂLLÂM

6.1. Aarâhšoddâdemtooimâ vuávám

Aarâhšoddâdemohtâduvâin ráhtoo ohtâdâhkuáhtásâš toimâvuávám, mii vuáđuduvá säämi aarâhšoddâdemvuáváámân já säämi iveaigijd. Vuávám ruŋgon láá sämmilij käävci iveäigid, moh kovvejeh sämmilij maailmkove. Säämi maailmkove hámášuvá já iälá argâpeeivi pargoi siste[36]. Sämmilij käävci iheäigid láá tälvi, kiđđâtälvi, kiđđâ, kiđđâkeesi, keesi, čohčâkeesi, čohčâ já čohčâtälvi.

Páárnážân ráhtoo persovnlâš aarâhšoddâdemvuávám (aavu) ovtâspargoost párnáá vaanhimijguin tâi iärásij párnáá huolâttâsâst västideijee ulmuiguin. Aavu ulmen lii párnáá ohtâgâslâš já vaanhimij uáinui vuotânväldim tooimâ orniimist el. párnáá vuáttámušah, táárbuh já puátteevuođâ uáinuh, párnáá mielâkiddiivâšvuođâ čuásáttuvah, nanoduvah já párnáá ohtâgâslâš torjuu já stivrim táárbuh. Aarâhšoddâdemvuáváámist suáppoo vaanhimijguin ovtâspargo toimâmvuovijn. Páárnáš jieš puáhtá meiddei uásálistiđ aarâhšoddâdemvuávám rähtimân já árvuštâlmân vaanhimij já pargojuávhu oovtâst sooppâm vuovvijn[37].

Aarâhšoddâdemohtâduvâin uárnejeh merikoskâsijd vuávámčuákkimijd perruiguin. Ohtâdâhkuáhtásâš tooimâ vuáváámist já olášutmist kevttih vijđásubbooht iššeen ubâ sämisiärvus. Aarâhšoddâdemtooimâ vuáváámist pargeh ovtâspargo meid jieškote-uv sämiohtâduvâi kooskâ sehe jieijâs kieldâst já ubâ sämikuávlust. Ulmen lii lääččiđ pissoo viärmáduv sämikuávlun, mii jieijâs uásild puáhtá torjuu paargon já lasseet säämi aarâhšoddâdemtooimâ siskáldâs ovdedemmáhđulâšvuođâid.

Ohtâdâhkuáhtásâš toimâvuávám tuálá siste el. čuávvoo aašijd:

- almolâš ulmeh
- šoddâmpirrâs kuvvim
- sämikielâ oppâm ulmeh já riäiduh

[34] STM 2004:3, 150.
[35] Keltikangas-Järvinen 2009.
[36] Helander 2000:172, čujottum kirjeest Magga 2004:20
[37] STM 2009: 32. 2002:9

- kulttuuráárvui olášuttem keevâtlâš toimân ihejuurrâm mield
- ovtâspargo vaanhimijguin, suvváin já eres pelijguin
- tooimâ árvuštâllâm já kuávdášlâš ovdedemčuásáttuvah

6.2. Aarâhšoddâdem olášuttem

Párnái peivitipšo lii vuáđupalvâlus, mon ornim lii kieldâ kenigâsvuotâ já mon ruttâdem tábáhtuvá iänääš ohtsâškode vaarijn. Ohtsâškode pargon lii tähidiđ kvaliteetlávt šiev peivitipšo finnimvuođâ nuuvt, et puohâin párnáin lii máhđulâšvuotâ uásálistiđ palvâlussáid peerusthánnáá perruu sosioekonomâlâš tâi eres ohtsâškodâlâš sajattuvâst tâi aassâmsaajeest. Palvâlusah kalgeh leđe maaŋgâpiälásiih já sierânâs palvâlushaamij täsipiälásâš oovdedmist kalga huolâttiđ[38]. Sämikielâlâš vuáđupalvâlusâi pyevtitmist västideh vuosâsajasávt sämikuávlu kieldah. Eenikielâlâš palvâlusâi pyevtittem lii kuittâg lahâaasâtmist miäruštâllum puohâi Suomâ kieldâi vuáđupargon. Meid seervih láá uásálistám merhâšittee vuovvijn sämikielâlâš palvâlusâi pyevtitmân.

Sämikuávlust uárnejuvvoo säämi peivitipšo já kielâpiervâltoimâ iänääš juávkkupeerâpeivitipšon. Tuše Ucjuv kieldâst tuáimá tavesämmilâš peivikiäčču. Juávkkupeerâpeivitipšohäämi lii teddâšum välduášâlâš toimâmháámán mii vuáđuduvá kuhes koskáid já škuávlejum pargojuávhu finnimvuotân. Meid sämikielâlâš peivitipšo táárbu molsâšuddâm já uceh páárnášmereh sijdâimield láá vaikuttâm juávkkupeerâpeivitipšohäämi lassaanmân. Pääihist tábáhtuvvee säämi peerâpeivitipšo ij lah sämikuávlu kieldâin finniimist.

Sämikuávlust láá Roovvâdmáánu 2009 tiäđui mield sämikielâlâš aarâhšoddâdempalvâlusâi pirrâduvâst ohtsis 104 párnážid, main sämikielâlâš peivitipšoost 71 párnážid já kielâpiervâltooimâst 33 párnážid. Sämikielâlâš peivitipšo párnái meeri lii majemuu 5 ive ääigi lasanâm Aanaar já Ucjuv kieldâin já kiäppánâm Iänuduv kieldâst. Sämikuávlu ulguubeln sämikielâlâš olespiäiválâš peivitipšo lii finniimist Ruávinjaargâst, mast láá 7 párnážid. Oulust tuáimá sämikielâlâš aarâhšoddâdemkerho, mast láá mieldi 5 párnáá.

6.3. Aarâhšoddâdem stivrim

Sämikielâlâš peivitipšo já kielâpiervâltoimâ kuleh sämikuávlu kieldâin sosiaaltooimâ tâi čuovviittâstooimâ haldâttâs vuálásâžân. Säämi aarâhšoddâdem stivrim tábáhtuvá Suomâst iänääš suomâkielân, Ucjuv kieldâst tuáimá sämikielâlâš aarâhšoddâdemstivrejeijee. Aarâhšoddâdemstivriimist västideijee pargojuávkku visásmit, et sämmilij aarâhšoddâdemohtâduvâi toimâ tuárju sämipárnáá jieijâs kielâ já kulttuur paijeentoollâm já ovdedem. Aarâhšoddâdmist västideijee pargojuávhust kolgâččij leđe kelijdeijee sämikielâ já kulttuur tubdâm sehe tiätu maaŋgâkielâlâššoddâdmist. Säämi aarâhšoddâdem stivriimist pargoo ovtâspargo Sämitiggijn.

6.4. Tooimâ árvuštâllâm

Aarâhšoddâdempalvâlusâi árvuštâllâm olášittoo oovtâst párnáin já suu vaanhimijguin, suvváin, pargojuávhoin já ovtâspargopelijguin. Šoddâdem lii čonâsâm kulttuur já ohtsâškode nubástusân. Toimâpirrâs nubástusah vaikutteh aarâhšoddâdemtooimâ olášuttem juátkojeijee árvuštâlmân, ton miäldásâš tooimâ oovdedmân, uulmij aasâtmân já olášutmân[39]. Aarâhšoddâdem siskáldâs árvuštâllâm iššijn ovdeduvvoo aarâhšoddâdem aargâ tooimâ nuuvt, et aarâhšoddâdem puávtáččij västidiđ jyehi párnáá tárboid já aarâhšoddâdem ohtân palvâlushäämmin perrui tárboid nuuvt pyereest ko máhđulâš.

[38] STM 2002
[39] STM 2009: 49.

Árvuštâllâm olášuttem uásild kolgâččij ohtâdâhkuáhtásâš vuáváámist miäruštâllâđ maht tiäđu kalga nuurrâđ, kiäh árvušteleh, kuás já maht. Tooimâ árvuštâlmân kulá meiddei párnáá aicâdem já suu aargâ uáinojeijen toohâm kirjiimáin páárnážân kullee huámášuumijd. Aicâdem iššeed šoddâdeijee huámášiđ párnáá ovdánem muddoid já ohtâgâslâš jiešnaalijd. Tilálâšvuođâin, main šoddâdeijest paijaan huolâ párnáást, lii eromâš tehálâš orostiđ aicâdiđ párnáá tooimâ já tast tábáhtum nubástusâid. Piäiválâš aicâdem addel mávsulâš tiäđu vaanhimáid. Aicâdem já dokumentistem láá meiddei šiev riäiduh párnáá uásálâšvuođâ oovdedmist. Šoddâdeijee aaicâd meid párnái mielâkiddiivâšvuođâ čuásáttuvâid vâi puávtáččij vuáváđ tooimâs páárnášvuálgulubbon kyeđimáin saje párnáá jieijâs iävtuttâssáid. Párnáá, vaanhimij já suuvâ adelem macâttâs iššeed pargojuávhu tiäđuštiđ mast lii luhostum já mast lii ovdedem tárbu. Árvuštâllâm tuálá siste el.

- párnáá ohtâgâslâš já kielâlâš ovdánem árvuštâllâm
- árvuštâllâm tast, maht säämi kulttuuráárvuh olášuveh keevâtlâš toimân
- aarâhšoddâdem, vaanhimij já suuvâ šoddâdemovtâspargo árvuštâllâm
- árvuštâllâm tast, maht tooimâ organisistem já ornim tuárjuh párnáá olesváldálâš pyereestvaijeem.

Pargojuávhu árvuštâllâm riäidun láá aicâdem, dokumentistem, jieijâs pargo árvuštâllâm, ovdedemsavâstâlmeh ovdâulmuin, ohtâdâhkuáhtásiih pargosaječuákkimeh já ubâ kieldâ säämi aarâhšoddâdem pargočuákkimeh.

Säämi aarâhšoddâdemvuávám siskáldâsâst já toimâmvuođâst čuákkejuvvojeh vuávám vuáđđun macâttâsah Tave-Suomâ sosiaalsyergi mättimkuávdáá tooimâst. Säämi aarâhšoddâdem ovdedempargoost acâttâs pehti finnejum tiäđoin puáhtá ávhástâllâđ.

6.4. Torvâlâšvuođâvuávám

Peivitipšo torvolâšvuođâvuáváámân kuleh nuuvt pargei ko párnáid-uv kyeskee lahâaasâtlâš já eres torvolâšvuođâ já tiervâsvuođâ kyeskee vuáváámeh. Peivitipšolaahâ kenigit toimâohtâduv huolâttiđ peivitipšo torvolii orniimist.

Peivitipšo torvâlâšvuođâvuávám lii piäluštâsvuáváámist vijđásub olestorvolâšvuođâ pyereedmân já tolâmân sihtejeijee äššikirje. Torvâlâšvuođâvuáváámist lii meeri árvuštâllâđ tooimâ äštee vaarâid já čielgiđ tooimâ riiskâid väldimáin vuotân peivitipšo asâttellee laavâi kuávdášlâš vátámášâid, toimâohtâduv pargosuojâlem toimâohjelm sehe pargotiervâsvuođâhuolâttâs pargosaječielgiittâsâid. Tarkkuustâllâm pirrâdâhân kuleh el. toimâohtâduv pargojuávkku, tipšo párnááh, toimâohtâduvâst kolliistellee ulmuuh, toimâohtâduv šiljo já visteh sehe toimâriäiduh já aldaipiirâs[40].

Säämi aarâhšoddâdemohtâduvâin olášittum kulttuurân kullee maaŋgâpiälásâš toimâ párnáiguin el. tulâstâllâm, sierâlágán tábáhtussáid já mađhijd uásálistem váátá muneorniistâlmijd, ovtâspargo já torvolâšvuođâaašijd vuotânväldee vuávám sehe tuárvi pargojuávkkuresurssijd. Maađhijd puáhtá ornič ovtâspargoost párnáin perruin, suvváin já reesuurspargojuávhoin, mut meiddei täin tilálâšvuođâin kalga tooimâst västideijee pargojuávkku čielgiđ ovdâsvástádâs- já torvolâšvuođâkoččâmâšâid vaanhimijguin muuneeld. Aarâhšoddâdemohtâduvâin ráhtojeh párnái jođettemravvuuh sehe suáppojeh táárbu mield oovtâst párnái vaanhimijguin kirjálávt párnái uásálistmist el. moottorkiälkká-, kärbis- ye. mađhijd já tain vaattum torvopiergâsijn (torvokapereh, kääijumliivih).

[40] Saarsalmi 2008:7.

6.5. Sierânâs toorjâ aarâhšoddâdmist

Jyehi párnáá šoddâm, ovdánem já oppâm lii ohtâgâslâš. Páárnáš puáhtá tarbâšiđ torjuu fyysilâš, tiäđulâš, táiđulâš, tobdoeellim tâi sosiaallâš ovdánmis uásisuorgijn. Torjuu tárbu puáhtá šoddâđ talle, ko párnáá šoddâmtileh aštâšuveh tâi toh iä turvii suu tiervâsvuođâ já ovdánem[41]. Eromâšávt aarâhšoddâdem já ravviittâh kolgâv toimâđ čovgâ ovtâspargoost párnái oppâmvädisvuođâi já arâhis torjuu táárbu tubdâmist.

Ko vaanhimeh tâi aarâhšoddâdempargojuávkku äiccih párnáá ovdánmist ájánem tâi spiekâstem, kalga savâstâllâđ oovtâst, mii párnáá ovdánmist lii ohtâgâslâš tâi persovnlâšvuođâ jiešnaalijd já mast lii torjuu tárbu. Tooimâ vuolgâsajeh láá párnáá ohtâgâslâšvuođâ vuotânväldim já jieštobdo nanodem. Ávusvuotâ já luáttámušlâš tile párnáá vaanhimij já pargojuávhu kooskâst lääččih vuáđu tuáimee ovtâspaargon párnáá pyerrin. Táárbu mield puáhtá árvuštâllâm toorjân haahâđ äššitobdee ciälkkámuš vaanhimijguin sooppum vuovvijn. Tárbulijd toorjâtooimâid puáhtá algâttiđ tállán ko torjuu tárbu lii aiccum.

6.6. Ovdâmáttááttâs

Ovdâmáttááttâs lii uási aarâhšoddâdem. Kieldâst lii laahân vuáđuduvvee kenigâsvuotâ ornið ovdâmáttááttâs. Ovdâmáttááttâs puáhtá ornið jo-uv peivitipšoost tâi škoovlâst. Talle ko ovdâmáttááttâs uárnejuvvoo peivitipšosaajeest, ovdâmáttááttâsân heiviittuvvoo tievâsmittee uássin meiddei peivitipšo lahâasâttâs.

Sämikuávlust sämikielâlâš ovdâmáttááttâs uárnejuvvoo vuáđumáttááttâs ohtâvuođâst. Ovdâmáttááttâs olášittoo vuáđumáttáátâslaavâ mield. Ovdâmáttááttâs máttááttâsvuávám vuáđustâsah stivrejeh väldikodálávt ovdâmáttááttâs siskáldâs, kvaliteet já páihálij máttááttâsvuáväämij rähtim. Sämikielâiguin adelum ovdâmáttááttâs kielâlâš ulmeh láá siämmääh ko eres-uv ovdâmáttááttâsâst. Páárnážân kalga šoddâdem já máttááttâs iššijn adeliđ máhđulâšvuotâ oppâđ meiddei säämi kulttuuräärbi. Máttáátâs tiäduttâssyergih láá säämi kulttuur, eromâšávt juáigus já tyejeh, iäláttâsah, eellimvyehi já páihálâš luándu. Kielâlâš já kulttuurärbivyevi jotkum kalga ovdediđ ovtâspargoost páihálijn siärváduvváin[42].

7. OVTÂSPARGO JÁ OVDÂSVÁSTÁDÂS

7.1. Šoddâdemkyeimivuotâ vanhimijguin já suvváin

Šoddâdemkyeimivuotâ lii koskâvuotâ, mast pargojuávkku, vaanhimeh já párnáá huolâtmân uásálistee ulmuuh tiäđulávt čonâseh párnáá šoddâm, ovdánem já oppâm tuárjumân. Kyeimivuođâst vaanhimeh, suuhâ já pargeeh láá täsiviärdásiih, mut jieškote-uvlágáneh párnáá tobdeeh. Párnáá pääihi já aarâhšoddâdempalvâlusâi noonâ ovtâspargo tuárju párnáá jienâ kullum. Párnáást lii vuoigâdvuotâ uásálistiđ, vaikuttiđ já šoddâđ kuulluđ jyehipiäiválijn puđâldâsâin já sierâdmijn.

Párnáin, perruin já pargojuávhoin savâstâlmij vuáđuld ráhtoo párnáá aarâhšoddâdemvuávám. Aarâhšoddâdem tooimâ já vuáváámij rähtidijn torvejuvvojeh vaanhimij já párnái vaikuttemmáhđulâšvuođah peivitipšo oovdedmân já árvuštâlmân.

---

[41] Stakes 2005:35.
[42] Máttááttâshaldâttâs 2000:17.

Kyeimivuotâ váátá meiddei tom, et kuohtuin uásipeelijn lii tuárvi tiätu nubijdis šoddâdemuáinuin já –vuovijn. Perrui ereslágánvuođâ já sierâlágán árvuvaljiimij tiäđuštem lii kyeimivuođâ iähtu. Pargest lii áámmátlâš ovdâsvástádâs pieijâđ joton já toollâđ šoddâdemkyeimivuođâ.

7.2. Maaŋgâáámmátlâš ovtâspargo

Aarâhšoddâdem, ravviittâh, ovdâmáttááttâs já vuáđumáttááttâs taheh párnáá ovdánem tááhust systemáátlávt ovdáneijee ubâlâšvuođâ. Párnáá šoddâm já ovdánem jotkum turviimân čovgâ ovtâspargo ravviituvâi, škoovlâi já aarâhšoddâdempalvâlusâi kooskâst lii tehálâš. Meid ravviittuv pargon lii ovdediđ párnáá šoddâm, ovdánem já oppâm sehe tuárjuđ vaanhimijd sii päikkišoddâdmist. Sosiaal- já tiervâsvuođâministeriö avžut, et peivitipšo já párnáiravviittuv kooskâst láá oovtâst sooppum ovtâspargo- já tiäđulonottemvuáháduvah. Maaŋgâin ohtâduvâin lii ovdedum 3- já 5-ihásij párnái ovdánem čuávumân vaanhimij, ravviittuv já peivitipšo ovtâspargomalli. Ovtâspargo lii išedâm peivikiäččupargeid ovdiist pyerebeht tiäđuštiđ párnáá ohtâgâslâš torjuu táárbuid[43]. Tehálâš aarâhšoddâdeijei ovtâspargokyeimin tuáimih vaanhimij lasseen el. párnáiravviittâh, škovlâ, psykoloog, sosiaal- já peerâpargeeh, sárnum-, toimâ- já fysioterapeut, sierâlágán maaŋgâáámmátlâš pargojuávhuh, pänitipšo, servikodde já seervih.

7.3. Kuávlulâš já raajijd rastaldittee ovtâspargo

Aarâhšoddâdmist pargoo ovtâspargo páihálâš, kuávlulâš, raajijd rastaldittee já algâaalmugtääsist.

Sämmilij palvâlusâi ovdedemhaavâ ääigi lii sämikuávlu pargojuávhust pajanâm tárbu ovtâspargoost vuáváđ já ovdediđ säämi aarâhšoddâdemtooimâ. Pargei koskâsii mättim lonottem oovded meid jieijâs pargo ovdedem. Säämi aarâhšoddâdem ovdedemen juátkim váátá merikoskâsijd viármádâhkuáhtáámijd. Aarâhšoddâdemohtâduvah kalgeh pyehtiđ toollâđ ihásávt ovdedem- já vuávámtilálâšvuođâid, main pargeeh pyehtih oovtâst suogârdiđ maht säämi kulttuuráárvuh pyeremustáá olášuuččii aargâ šoddâdemvuáháduvâst.

Ovtâspargo páihálij kulttuurtuáimeiguin naanood párnái ohtâvuođâ jieijâs kielân já kulttuurân. Ličij pyeri, et páiháliih kulttuurtuáimeeh váldáččii toimâstis vuotân meiddei aarâhšoddâdem táárbuid.

Tavesämikielâ lii ohtsâš kielâ Tave-Kaaloot kuávlu sämmilij koskâvuođâst já nuorttâsämikielâ Ruošâst já Suomâst ässee nuorttâsämmilij koskâsvuođâst. Sämmiláid raajijd rastaldittee ovtâspargo lii luándulâš já juátkojeijee. Aarâhšoddâdemohtâduvâi ohtâvuođâtoollâm raajij paijeel sämmilij peivikiäjuiguin naanood sämmilij oohtânkulluuvâšvuođâ tobdo já kulttuurij tubdâm. Sämikuávlu kieldâin láá sopâmušah Ruotâ já Taažâ aldakuávlu kieldâiguin aarâhšoddâdempalvâlusâi uástimist rääji paijeel.

Meid eres algâaalmugijn láá siämmáálágáneh hástuseh jieijâs kielâ, kulttuur já siärvuslâšvuođâ paijeentolâmân já naanoodmân. Aarâhšoddâdempargojuávhu lii pyeri uápásmuđ eres algâaalmugij puorijd vuáválâšvuođáid kielâ já kulttuur sirdemân puáttee suhâpuolváid. Algâaalmugovtâspargo lii algâttum párnáikulttuur uásild säämi párnáikulttuurkuávdáá tooimâst.

8. SÄÄMI AARÂHŠODDÂDEM OVDEDEM

Algâaalmug kielâi uhkevuálásâšvuotâ váátá virgeomâháin positiivlâš sierânâskohtâlem, moin kielâi siäilum já uđđâ suhâpuolváid sirdâšume puáhtá turviđ. Vuáválâš kielâ- já kulttuuriäläskittemohjelm

[43] STM 2004:44-46.

rähtim aarâhšoddâdmân já vuáđumáttááttâsân išedičij macâttiđ sämikielâ ton monâttâm sämmiláid sehe toohâđ sämikielâin sämmilâšohtsâškode kyeddee vyeimivääri.

Säämi aarâhšoddâdem hástusin lii eromâšávt nuorttâ- já aanaarsämikielâlâš aarâhšoddâdemmateriaal rähtim. Säämi materiaalpaaŋki ovdedem interneetin lii tehálâš sämikielâlâš aarâhšoddâdemmateriaal čokkiimân oohtân aarâhšoddâdempargojuávhu já vaanhimij kiävtun.

Aarâhšoddâdem siskáldâs ovdedem lii vuáđupargo uássin porgum pargo. Pedagogâlâš tooimâ iävtui oovdedmân lii tehálâš kiddiđ huámášume uccâjuávhui hammimmáhđulâšvuotân, tooimân, soojijd já riäidoid. Pargojuávhu porgâmtile ađai pargopirrâs oovdedmân lii tehálâš väldiđ vuotân pargojuávhu škovlimmáhđulâšvuođâid já pargoost vaijeem.[44] Pargojuávkku taarbâš torjuu já stivrim sämikielân já kulttuurân kullee pedagogâlâš vuáválâšvuođâi tubdâmist, árvuštâlmist já oovdedmist. Jieijâs pargo ovdedem iššeed uáiniđ pargo uđđâ uáinimčievâst, luptiđ ton áárvustanneem, tubdâđ jieijâs mättim sehe oppâđ uđđâ pargovuovijd.

Ovdedemen hástusin láá sämmilij palvâlusâi ovdedemhaavâ ääigi laaččum ovdedemviärmáduv paijeentoollâm, ovtâspargoiävtui turvim sehe pargojuávhu já vaanhimij uásálâšvuođâ nanodem ovdedempargoost. Aarâhšoddâdem stivriimist já joođeetmist västideijee peelijn lii meiddei kuávdášlâš rooli ovdedempargo ovdánmist.

Sämmilij palvâlusâi ovdedempargoost lii luptânâm uáinusân resurssij vááijuvvuotâ, mii taha vädisin ovtâspargo porgâm já tooimâ ovdedem. Sämikuávlust lii tárbu ubâ kuávlu ohtsii säämi aarâhšoddâdemstivrejeijei. Aarâhšoddâdemstivrejeijee pargoid kulâččii peivitipšo, kielâpiervâlij, ovdâmáttááttâs já ovtâspargo ravviituvâigin sehe stivrim já tieđettem sämikielân, kulttuurân, šoddâdmân já maaŋgâkielâlâšvuotân kullee aašijn.

8.1. Aarâhšoddâdem pargojuávhu finnimvuotâ, škovlim já mättim

Säämi aarâhšoddâdem styeremus hástusin lii sämikielâlâš škuávlejum pargojuávhu finnimvuotâ**.** Sämmilijn vuolgâsoojijn vuávájum áámmátlâš já ollâtääsi škovlim kolgâččij pyehtiđ oppâđ sämikuávlust. Suomâst ij uárnejuu sämikielâlâš aarâhšoddâdemsyergi škovlim. Oulu ollâopâttuvâst, máttáátteijeeškovlimlájádâsâst lii tiätumeeri (2 saje) algâalgâlâš sämikielâlâš párnáikärdimáttáátteijeeocceid suomâkielâlâš škovliittâsân. Aldemus säämi aarâhšoddâdemmáttááttâs fällee ollâškovlâ lii Tave-Taažâst. Suomâpele sämikielâlijn lii vuoigâdvuotâ ucâluđ Taažân luuhâđ párnáikärdimáttáátteijen[45].

Säämi máttááttâskuávdáást Anarist lii uárnejum sosiaal- já tiervâsvuođâsyergi vuáđututkosân jođetteijee aldatipšooškovlim ive 1997 rääjist. Škovlim lii helppim eenikielâlâs škuávlejum pargojuávhu finnim. Máttááttâsvuáváámân kuleh puohháid ohtsâžžân tuše 2 oppâoho sämikielâ máttááttâs já 2 (oo) maaŋgâkulttuurlâšvuotâ oopah. Rijjâ väljejum oppáid (10 oo) puáhtá siskáldittiđ sämikielâ já kulttuur oopâid. Sämikuávlust uárnejum škovliimáid kolgâččij siskáldittiđ čuuvtij eenâb sämikielâ já kulttuur oopâid.

Aarâhšoddâdempargojuávhu pargoh láá pedagogâlávt, sosiaallávt já ohtsâškodálávt muttum vätteebin. Párnái kielâtááiđu sierâlágán tääsi já ohtâgâslâš táárbuh asâtteh pargeid jieijâs lasehástusijd. Aarâhšoddâdmist rävisulmui koskâsâš koskâvuođah já pargoost vaijeem spejâlisteh párnáid já tipšosaje tilán já pirrâdâhân. Lii tehálâš lemniđ pargojuávhu pargoost vajemân,

[44] Heinämäki 2007:10, 13.
[45] STM 2007:54.

pargostivriimân já škovliidâtmân. Lii pyeri, et šoddâdeijee suogârdâl jieijâs toimâmvuovijd já savâstâl jieškote-uvlágán tilálâšvuođâi tovâttem tobdoin já reagistemvuovijn.

Aarâhšoddâdempargojuávkku taarbâš torjuu já mättim nanodem

- pedagogâlâš vuáválâšvuođâi já vuovij árvuštâlmist já oovdedmist
- oovtnálásittemproosees vaikuttâsâi já vuáháduvâi tubdâmist; maht toh stivrejeh jurdâččem já tooimâ[46] (kolonialism)
- párnái sämikielâ já kulttuur naanoodmist
- sämikielâin já kulttuurijn
- jieijâs säämi áámmátidentiteet naanoodmist
- säämi kulttuur vuolgâsoojijn tábáhtuvvee aarâhšoddâdem uulmij, siskáldâs já tooimâi vuávváámist
- kulttuuribárdâs merhâšuumeest kielâ já kulttuur siäilutteijen
- maaŋgâkielâlâšvuođâšoddâdmist[47].

Sämmilij palvâlusâi ovdedemhaavâ ääigi lii ittáám tárbu vuávád já ornid škovlim kielâpiervâlpargojuávhoid já vaanhimáid sämikielâ já kulttuur iáláskitmist.

[46] Balto 2008:62.
[47] Sämitigge 2008, čujottum kirjeest SSG

8.2. Aarâhšoddâdempalvâlusâi maaŋgâhámásâšvuotâ

Sämmilij peerâ- já pargoeellim oohtânheivitmân kolgâččij ovdediđ sämikielâlâš aarâhšoddâdempalvâlusâi maaŋgâhámásâšvuođâ orniimáin ávus kerho- já sierâdemtooimâ sehe uásiáigásijd aarâhšoddâdempalvâlusâid. Maaŋgâhámásâžžântoohâm adeličij pyerebeht máhđulâšvuođâ sämmilij ärbivuáválijn já kuálusiäláttâsâin áigápuáđus finnejeijee perrui táárbui vuotânväldimân peivitipšoaaigij orniistâlmist já tipšohaamij olášutmist.

Käldeeh:

Aikio Aimo 2000: Olbmo ovdáneapmi. Davvi Girji OS, Kárášjohka.
Aikio Aimo 2007: Saamelainen elämänpolitiikka, lisensiaattitutkielma, Lapin yliopisto, Rovaniemi.
Aikio Samuli ym. 2000: Siiddastallan – siidoista kyliin. Inarin saamelaismuseon julkaisuja no 3. Kustannus Pohjoinen, Jyväskylä.
Balto Asta 2008: Sámi oahpaheaddjit sirdet árbevirolaš kultuvrra boahttevaš buolvvaide. Dieđut 4/2008. Sámi allaskuvla.
Heinämäki Liisa 2007: Kehittämistyö osana varhaiskasvatuksen perustehtävää. Stakes, Jyväskylän alueyksikkö. www.socom.fi/dokumentit/ruori/puolimatka/puolimatka_liisa_heinamaki.pdf
Helander 2000: Saamelainen maailmankuva ja luontosuhde. Teoksessa Beaivvi mánát, Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.
Jefremoff Irja: http://www.samimuseum.fi/saamjiellem/suomi/tieto_etusivu.html
Keltikangas-Järvinen, Liisa 2009: Keltikangas-Järvinen lasten päivähoidosta. http://yle.fi/elavaarkisto/?s=s&g=5&ag=113&t=&a=6820
Lehtola Veli-Pekka 1997: Saamelaiset – historia, yhteiskunta ja taide. Kustannus-Puntsi, Inari.
Magga Petra 2004: ”Sie et voi olla muuta ko olet” – Kasvatusantropologinen tutkimus saamelaisten maailmankuvasta ja identiteetistä. Pro gradu –tutkielma, Lapin yliopisto.
Máttááttâshaldâttâs 2000: Esiopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2000. Yliopistopaino, Helsinki.
Morottaja Matti 2007: Inarinsaamen kielen tilanne sekä kielenhuolto- ja tutkimustarpeet. www.kotus.fi/files/716/inariSelvitys2007.pdf
Morottaja Matti: http://www.siida.fi/anaras/yleistietoa/yleistietoa.html
Olthuis Marja-Liisa 2003: Uhanalaisen kielen elvytys: esimerkkinä inarinsaame. Virittäjä 4/2003.
Pasanen Annika 2003:Kielipesä ja revitalisaatio. Karjalaisten ja inarinsaamelaisten kielipesätoiminta. Pro gradu tutkielma, Suomalaisugrilainen laitos, Helsingin yliopisto.
Saarsalmi Olli 2008: Päivähoidon turvallisuussuunnittelu, Stakes ja Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki.
Sosiaal- já tiervâsvuođâministeriö 2002: Varhaiskasvatuksen valtakunnallisista linjauksista. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2002:9, Helsinki.
Sosiaal- já tiervâsvuođâministeriö 2004: Lapsi, perhe ja ruoka. Imeväis- ja leikki-ikäisten lasten, odottavien ja imettävien äitien ravitsemussuositus. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2004:11, Helsinki.
Sosiaal- já tiervâsvuođâministeriö 2004: Lastenneuvola lapsiperheiden tukena. Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2004:14, Helsinki.
Sosiaal- já tiervâsvuođâministeriö 2005: Varhaiskasvatuksen liikunnan suositukset. Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2005:17, Helsinki.
Sosiaal- já tiervâsvuođâministeriö 2007: Varhaiskasvatuksen henkilöstön koulutus ja osaaminen. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2007:7, Helsinki.
Sosiaal- já tiervâsvuođâministeriö 2009: Varhaiskasvatuksen uudistamisen linjauksia. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2009:28, Helsinki.
Stakes 2005: Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet. Toinen tarkistettu painos, 2005. Stakes. Oppaita 56.
Suomâ sämmilij kuávdášservi 2000: Saamelaislasten kasvatusta kieleen ja kulttuuriin tukeva toimintaverkostoprojekti 1998-2000,SSG.
Sämitigge 2006: Kestävän kehityksen ohjelma 2006. Saamelaiskäräjät.
Sämitigge 2008: Lausunto syrjintälautakunnalle saamelaisten lasten kielellisten ja kulttuuristen oikeuksien turvaamisesta päivähoidossa. www.samediggi.fi/dokumentit/lausunnot2008

Lahtoseh:

Lahtos 1. Aarâhšoddâdem stivrejeijee sopâmušah já laavah
Lahtos 2. OA párnáá vuoigâdvuođâi sopâmuš uánihávt (käldee: http://www.lapsiasia.fi/lapsen_oikeudet)
Lahtos 3. Sämikielâlâš aarâhšoddâdemohtâduvah Suomâst
Lahtos 4. Säämi aarâhšoddâdemvuávám rähtimân uásálistám ulmuuh

Lahtos 1. Aarâhšoddâdem stivrejeijee sopâmušah já laavah

Aalmugijkoskâsiih sopâmušah

Aarâhšoddâdem arvuvuáđu linjejeh maaŋgah aalmugijkoskâsiih sopâmušah. Suomâ lii ratifisistám maaŋgâid aalmugijkoskâsijd sopâmušâid, moiguin tot lii čonâsâm sämmilij kielâ já kulttuur siäilutmân já oovdedmân. Tágáreh láá el. Kuávlulâš kielâid tâi ucceeblohokielâid kyeskee Eurooplâš vuáđukirje (SopS 23/1998) já Aalmuglâš ucceeblovoi suojâlem kyeskee raamialmossopâmuš (SopS 2/1998), KP-sopâmuš (SopS 7/1976) já Párnáá vuoigâdvuođâi sopâmuš (SopS60/1991). Ive 2007 tuhhiittum OA algâaalmugijd kyeskee julgáštus čuujoot mooraallâš äššikirjen sunde meiddei algâaalmugij olmoošvuoigâdvuođâi ovdánmân puátteevuođâst.

Párnáá vuoigâdvuođâi sopâmuš kenigit sopâmušriijkâid turviđ párnáid uási ohtsâškode vyeimivaarijn, vuoigâdvuođâ uásálistiđ jieijâs kyeskee miärádâstohâmân já ohtsâškodde-elimân sehe vuoigâdvuođâ suoijâlmân já huolâtmân. Peivitipšoost párnáá uásálâšvuođâst lii saahâ siärvusân kulâmist já toos vaikutmist. Sopâmušâst tiäduttuvvoo párnáá hiäđu uáinimčievâ puohâin párnáá kyeskee tooimâin.

Suomâ lahâasâttâs

Vuáđulaavâ vuáđuvuoigâdvuođânjuolgâdusâin aarâhšoddâdem olášutmist kuávdášlâš vuoigâdvuođah láá oovtviärdásâšvuotâ, olmoošáárvu luávkkááhánnáávuotâ, ohtâgâs rijjâvuođâ já vuoigâdvuođâi turvim, oskoldâhrijjâvuođâ, párnáá vuoigâdvuotâ uásálistiđ já vaikuttiđ jieijâs aargâ já ovdánemtääsi täähust tehálâš aššijd sehe kielálâš já kulttuurlâš vuoigâdvuođah.

Suomâ vuáđulaavâ mield lii sämmilijn algâaalmugin vuoigâdvuotâ paijeentoollâđ já ovdediđ jieijâs kielâ já kulttuur (PL 17.3 §). Almolâš vääldi kenigâsvuottân lii vuáđulaavâ 22 §:n mield turviđ vuáđuvuoigâdvuođâi já olmoošvuoigâdvuođâi olášuttem. Sämmilij vuáđuvuoigâdvuođânjuolgâdus oovtâst 22 §:jn kenigit almolâš vääldi tuárjuđ säämi algâaalmug jieijâs kielâ já kulttuur ovdedem. Sämmilij kielálâš vuoigâdvuođâin lii asâttum säämi kielálaavâst (1086/03).

Eres aarâhšoddâdmist almolâš linjiimeh já laavah, maid kalga väldiđ vuotân: oovtviärdásâšvuođâlaahâ, laahâ sosiaalhuolâttâs äššigâš sajattuvâst já vuoigâdvuođâin, laahâ sosiaalhuolâttâs áámmátlâš pargojuávhu tohálâšvuođâvátámâšâin já aarâhšoddâdemvuávám vuáđustâsah.

Laahâ párnái peivitipšoost

Párnái peivitipšoost adelum laahâ (875/1981) kenigit kieldâid huolâttiđ tast, et párnái peivitipšo puáhtá adelil párnáá eenikieláin ađai sämikieláin (11 §).

Párnái peivitipšoost adelum asâttâs (239/1973) 1 a § (1336/1994) mield párnái peivitipšo šoddâdemulmijd kulá eres lasseen sämmilij jieijâs kielâ já kulttuur tuárjum ovtâspargoost áášánkullee kulttuur ovdâsteijeiguin.

Lahtos 2. OA PÁRNÁI VUOIGÂDVUOĐÂI SOPÂMUŠ LYHYESTI

1. Juáháš vuálá 18-ihásâš lii páárnáš.
2. Párnáá vuoigâdvuođah kuleh jyehi páárnážân. Oovtâgin párnáá ij uážu olgoštiđ suu tâi suu vaanhimij jiešvuođâi, uáivilij tâi algâpuáttim keežild.
3. Párnáid kyeskee miärádâsâi tovâdijn kalga ain vuosmužžân väldiđ vuotân párnáá hiäđu.
4. Staatâ kalga olášutteđ párnáá vuoigâdvuođâi sopâmuš meridem vuoigâdvuođâid.
5. Staatâ kalga kunnijâttiđ vaanhimij tâi párnáá eres huolâtteijei ovdâsvástádâs, vuoigâdvuođâid já kenigâsvuođâid párnáá šoddâdmist.
6. Párnáást lii vuoigâdvuotâ elimân. Staatâ kalga tähidiđ nuuvt šiev iävtuid ko máhđulâš párnáá rippâsmân já ovdánmân jieijâs tahtáin.
7. Párnáá kalga registeristiđ tállán šoddâm maŋa. Šoddâm párnáást lii vuoigâdvuotâ noomân já aalmugjeessânvuotân. Párnáást lii vuoigâdvuotâ tubdâđ vanhimijdis já leđe vuosâsajasávt sunnuu tipšoost.
8. Párnáást lii vuoigâdvuotâ siäiluttiđ persovnvuođâs, aalmugjeessânvuođâs, noomâs já hyelkkikoskâvuođâs.
9. Párnáást lii vuolgâsajasávt vuoigâdvuotâ eelliđ vanhimijdiskuin, jis sust lii pyeri já torvolâš leđe sunnuin. Vanhimijdis lunne iärust ässee párnáást lii vuoigâdvuotâ kuáhtâđ já toollâđ merikoskâsávt ohtâvuođâ kuohtuid vaanhimáid. Kuáhtám puáhtá estiđ, jis tot lii párnáá hiäđu vuástásâš.
10. Jis páárnáš já suu vanhimeh šaddeh sierâ enâmáid, lii staatâ kenigâsvuotâ kieđâvuššâđ ucâmuš mietimielâlávt já ájáttâlhánnáá perruu uđđâsistoovtâstmân.
11. Staatâ kalga estiđ párnái lavâttis jođettem enâmist nuubán.
12. Párnáást lii vuoigâdvuotâ pyehtiđ uáivilijdis rijjâ puohâin jieijâs kyeskee aašijn. Párnáá uáivil kalga väldiđ vuotân avvees já ovdánemtääsis mield.
13. Párnáást lii uáivilijdis olgospyehtimân vuoigâdvuotâ uuccâđ, vuástáväldiđ já levâttiđ tiäđu já jurduid rijjâ, jis tot ij luávkkáá iärásij vuoigâdvuođâid.
14. Párnáást lii vuoigâdvuotâ jurduu-, uámitobdo- já oskolduvrijjâvuotân.
15. Párnáást lii vuoigâdvuotâ servâđ servijd já toimâđ tain.
16. Párnáást lii vuoigâdvuotâ priivaatvuotân, päikkiráávhun já reivâsyelimâsvuotân.
17. Párnáást lii vuoigâdvuotâ finniđ tieđettemniävui pehti taggaar tiäđu, mii lii tehálâš suu ovdánem já pyereestvaijeem täähust. Párnáá kalga suojâliđ suu pyereestvaijeem täähust vaahâglâš tiäđust já amnâstuvâst.
18. Vanhimijn lii vuosâsajasâš já ohtsâš ovdâsvástádâs párnáá šoddâdmist. Sist lii vuoigâdvuotâ finniđ torjuu pargosis. Vaanhimeh kalgeh toimâđ párnáá hiäđu miäldásávt. Staatâ kalga turviđ peivitipšom- já párnáisuojâlempalvâlusâid.
19. Párnáá kalga suojâliđ jyehimuđusii viehâvääldist, peerustmettum kohtâlmist já ávhástâlmist.
20. Párnáást, kote ij pyevti aassâđ perruinis oovtâst, lii vuoigâdvuotâ finniđ sierânâs suojâlem já torjuu. Talle kalga kiddiđ huámášume párnáá šoddâdem jotkuuvâšvuotân sehe párnáá etnisâš, oskoldâhlâš já kielâlâš tuáváážân.
21. Párnáá puáhtá adoptisistiđ, jis tot lii suu täähust pyeremus molsâiähtu.
22. Patâreijeepárnáást lii vuoigâdvuotâ finniđ sierânâs huolâttâs, mon sun taarbâš.
23. Vádulâš páárnáš kalga finniđ nuuvt šiev tipšo já iše ko máhđulâš, mii oovded suu jiešluáttámuš já uásálistemvuođâ.
24. Párnáást lii vuoigâdvuotâ eelliđ nuuvt tiervâsin ko máhđulâš já finniđ tiervâsvuođâ- já pyecceetipšo, maid taarbâš. Ennijd kalga tähidiđ ášálii tiervâsvuođâtipšo.
25. Šoddâmpääihis ulguubel sajaldittum párnáást lii vuoigâdvuotâ sunjin adelum tipšo já suu soijimsaje vuáđusij koskâttuvâi tábáhtuvvee täärhistmân.
26. Párnáást lii vuoigâdvuotâ sosiaaltoorvon.
27. Párnáást lii vuoigâdvuotâ suu ovdánem täähust kelijdeijee eellimtáásán.
28. Párnáást lii vuoigâdvuotâ finniđ nuuvtá vuáđumáttááttâs. Staatâ kalga ovdediđ nube tääsi škovlim já oppâstivrim sehe estiđ škovlâjotteem koskâldittem. Stiivrâtoollâm škoovlâst kalga kunnijâttiđ párnáá olmoošáárvu.
29. Škovlim kalga ovdediđ párnáá persovnlijd tääiđuid, olmoošvuoigâdvuođâid sehe párnáá jieijâs kielâ já kulttuur kunnijâttem, ovdâsvástádâslâš aalmugjeessânvuođâ, unnuuvâšvuođâ, suhâpeelij täsiáárvu sehe pirrâs suojâlem.
30. Ucceeblohojuávkun tâi algâaalmugân kullee párnáást lii vuoigâdvuotâ jieijâs kulttuurân, oskoldâhân já kielân.
31. Párnáást lii vuoigâdvuotâ vuoiŋâtmân, sierâdmâm já rijjâááigán sehe taaidâ- já kulttuurelimân.
32. Párnáá ij uážu porgâttiđ taggaar pargoin, mii häittid suu oopâid tâi vahâgid suu tiervâsvuođâ tâi ovdánem.
33. Párnáá kalga suojâliđ narkotiikâin já lavâttis narkotiikkaavpâšmist.
34. Párnáá kalga suojâliđ jyehimuđusii seksuaallâš ávhástâlmist.
35. Staatah kalgeh estiđ páárnáškäävpi.
36. Párnáá kalga suojâliđ jyehimuđusii suu pyereestvaijeem äštee ávhástâlmist.
37. Párnáá ij uážu pijnediđ. Párnáá ij uážu ráŋgáštiđ julmes tâi hálbášeijee vuovvijn. Párnáá faŋgim kalga leđe majemuusajasâš vyehi já talle-uv kalga väldiđ vuotân suu ave miäldásijd táárbuid.
38. Vuálá 18-ihásii ij uážu uálguttiđ suátiviehân ige sun uážu uásálistiđ suátán. Párnáid kalga suojâliđ viärjulâš stuuimijn.
39. Puástudkevttim uhrân šoddâm párnáá kalga išediđ puáránid já suu ohtsâškoodán vuáhádem kalga ovdediđ.
40. Laavâ rikkom párnáá kalga suojâliđ já suu vuoigâdvuođâid kalga kunnijâttiđ. Vuoigâdvuođâääšist kalga sierâ väldiđ vuotân párnáá ahe- já ovdánemtääsi.
41. Jis staatâ aalmuglâš lahâasâttâs torvee párnáid pyereeb vuoigâdvuođâid ko taat sopâmuš, te tom kalga nuávdittiđ.

42. Staatâ kalga huolâttiđ, et puoh aalmugjesâneh tietih párnáá vuoigâdvuođâin.
43. Taan sopâmuš nuávdittem kocá OA párnáá vuoigâdvuođâi komitea.

44 - 54. Tah artiklah láá miärádâsah sopâmušân servâmist, nubástutmist, tast raportistmist já sopâmuš eres vyeimistoromist.

Lahtos 3. SÄMIKIELÂLÂŠ AARÂHŠODDÂDEMOHTÂDUVAH SUOMÂST

SÄMIKUÁVLU:

Iänuduv kieldâ :
Tavesämikielâlâš juávkkupeerâpeivikiäčču Miessi, Hetta.
Kyevtikielâlâš juávkkupeerâpeivikiäčču Touhula, Kärisavvoon.

Aanaar kieldâ :
Tavesämikielâlâš juávkkupeerâpeivikiäčču Urbi, Aanaar.
Tavesämikielâlâš juávkkupeerâpeivikiäčču Násti, Avveel.
Aanaarsämikielâlâš kielâpiervâl, Aanaar.
Nuorttâsämikielâlâš kielâpiervâl, Avveel.

Suáđigil kieldâ :
Tavesämikielâlâš kielâpiervâl, Vuáčču.

Ucjuv kieldâ :
Ucjuv peivikiäčču, sämikielâlâš uásádâh Duottaraski, Ucjuuhâ.
Kärigâsnjaargâ sämikielâlâš peivikiäčču Gollerássi, Kärigâsnjargâ.

ERES SUOMÂ:

Ruávunjaargâ kaavpug:
Etelärinne peivikiäčču, sämikielâlâš peivikiäčču, Beaivelottážat, Etelärinne.

Oulu kaavpug:
Mäntylä-Snellmann peivikiäčču, sämikielâlâš kerho, Mäntylä.

Lahtos 4. SÄÄMI AARÂHŠODDÂDEMVUÁVÁM RÄHTIMÂN UÁSÁLISTÁM ULMUUH

SÄMITIIMI

Guttorm Sari	Sämitigge Poske Sämiohtâdâh
Näkkäläjärvi Anne-Maria	Iänuduv kieldâ
Näkkäläjärvi Anne	Sämitigge Poske Sämiohtâdâh
Pietikäinen Anu	Aanaar kieldâ Sämmilij Sämikielâlâš sosiaalpalvâlusâi ovdedemohtâdâhhaahâ
Ruotsala Pia	Sämitigge
Saarela Pirkko	Aanaar kieldâ
Tuovinen Marja	Suáđigil kieldâ
Vuolab Marketta	Ucjuv kieldâ

SÄÄMI AARÂHŠODDÂDEM OVDEDEMTIIMI

Guttorm Sari	Sämitigge Poske Sämiohtâdâh
Nordberg Aura Maria	Ucjuv kieldâ
Saarela Pirkko	Aanaar kieldâ
Magga Siiri	Aanaar kieldâ
Pirjo Semenoff	Nuorttâsämikielâ kielâpiervâl Aanaar kieldâ
Kangasniemi Rirva	Aanaarsämikielâ kielâpiervâl Anarâškielâ servi
Niemelä Taina	Iänuduv kieldâ
Pietikäinen Anu	Aanaar kieldâ
Ruotsala Pia	Sämitigge

OVDEDEMPAARGON UÁSÁLISTÁM SÄÄMI AARÂHŠODDÂDEM PARGEEH

Aikio Ara, Ucjuv peivikiäčču, sämikielâlâš uásádâh
Aikio Bigga, sämikielâlâš juávkkupeerâpeivikiäčču Miessi, Iänudâh
Aikio Satu, aanaarsämikielâlâš kielâpiervâl, Aanaar
Gaup-Juuso Kirsten Ellen, sämikielâlâš juávkkupeerâpeivikiäčču Miessi, Iänudâh
Guttorm Aslaug, Ucjuv peivikiäčču, sämikielâlâš uásádâh Duottaraski
Guttorm Else, Ucjuv peivikiäčču, sämikielâlâš uásádâh
Guttorm Heidi, sämikielâlâš peivikiäčču Gollerássi, Kärigâsnjargâ
Halmiainen Eila, Iänuduv kieldâ aarâhšoddâdemstivrejeijee
Huhtamella Eija, Avveel peivikiäčču, Aanaar kieldâ
Huhtamella Hanna, tavesämikielâlâš juávkkupeerâpeivikiäčču Násti, Avveel
Inkinen Sari, Ucjuv kieldâ aarâhšoddâdemstivrejeijee
Ketola Saara, kyevtikielâlâš juávkkupeerâpeivikiäčču Touhula, Kärisavvoon
Lehtola Raija, aanaarsämikielâlâš kielâpiervâl, Aanaar
Magga Inga-Saara, tavesämikielâlâš juávkkupeerâpeivikiäčču Násti, Avveel
Magga Katja, tavesämikielâlâš kielâpiervâl, Vuáčču
Niemelä Sari, sämikielâlâš peivikiäčču Beaivelottážat, Ruávinjargâ
Näkkäläjärvi Saara, sämikielâlâš juávkkupeerâpeivikiäčču Miessi, Iänudâh
Pieski Merja, sämikielâlâš peivikiäčču Gollerássi, Kärigâsnjargâ
Pohjonen Lilja, Nuorttâsämikielâlâš kielâpiervâl, Avveel
Ruokolainen Jaana, Ucjuv peivikiäčču, sämikielâlâš uásádâh Duottaraski
Valkeapää Liisa, kyevtikielâlâš juávkkupeerâpeivikiäčču Touhula, Kärisavvoon

Eres uásálistám ulmuuh

Aikio Aimo, äššitobdee
Guttorm Helena
Kuuva Petra
Magga-Vars Petra
Moshnikoff Jouni

Moshnikoff Satu
Näkkäläjärvi Riitta, proojeektpargee, sämmilij sosiaalpalvâlusâi ovdedemohtâdâh –haahâ
Sanila Tarja
Wesslin Heini